

КЛАСИЧНИЙ ПРИВАТНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

ВАСИЛЬЄВА ОЛЕНА ОЛЕКСІЇВНА

УДК 331.101:338.1:631

**УПРАВЛІННЯ ТРУДОВИМ ПОТЕНЦІАЛОМ АГРАРНОЇ СФЕРИ
В УМОВАХ СТАЛОГО РОЗВИТКУ**

08.00.03 – економіка та управління національним господарством

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора економічних наук

Запоріжжя – 2021

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Класичному приватному університеті, м. Запоріжжя.

Науковий консультант – доктор економічних наук, доцент
ГОРОШКОВА Лідія Анатоліївна,
Національний університет
«Києво-Могилянська академія»,
професор кафедри екології.

Офіційні опоненти: доктор економічних наук, професор
ЗОСЬ-КІОР Микола Валерійович,
Полтавський державний аграрний університет,
професор кафедри менеджменту;

доктор економічних наук, професор
МАСЛАК Ольга Іванівна,
Кременчуцький національний університет
імені Михайла Остроградського,
завідувач кафедри економіки;

доктор економічних наук, професор
СТРОЙКО Тетяна Володимирівна,
Миколаївський національний університет
імені В. О. Сухомлинського,
завідувач кафедри економіки та менеджменту.

Захист відбудеться «28» вересня 2021 р. о 10⁰⁰ годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 17.127.01 у Класичному приватному університеті за адресою: 69002, м. Запоріжжя, вул. Жуковського, 70б, ауд. 124.

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Класичного приватного університету за адресою: 69002, м. Запоріжжя, вул. Жуковського, 70б.

Автореферат розіслано «25» серпня 2021 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

О. І. Трохимець

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Обґрунтування вибору теми дослідження. Реалізація концепції сталого розвитку, що узгоджений із соціально-гуманітарними цільовими орієнтирами, потребує творчих інноваційних підходів, носієм яких є людина. Людський фактор виробництва, що пов'язаний з категоріями «робоча сила», «трудові ресурси», «трудоий потенціал» і «людський капітал», в умовах сталого розвитку, де суттєво зростає роль освіти та нематеріального капіталу, виступає визначальним чинником економічного зростання національного господарства і його галузей для забезпечення умов продовження життєдіяльності теперішнього та майбутнього поколінь.

Глобальною метою сталого розвитку є гармонізація економічного, соціального та екологічного напрямів життєдіяльності людства, досягнення загального добробуту завдяки створенню екологічно збалансованої й соціально орієнтованої економіки. Основна ціль сталого розвитку – забезпечення населення Землі продовольством, тому найбільш актуальною й розробленою на галузевому рівні є проблема сталого розвитку для агропромислового комплексу.

Факторами, що забезпечують економічне зростання аграрного сектору національного господарства та його сталий розвиток, є постійне нарощування обсягу виробництва сільськогосподарської продукції та поліпшення її якості, підвищення ефективності суспільного виробництва, покращення якості життя сільського населення й збереження довкілля. Визначальним важелем економічного зростання національного господарства загалом та аграрної сфери зокрема виступає людський капітал, що реалізується в процесі праці. Накопичення людського капіталу як запасу знань, навичок, фізичних та інтелектуальних здібностей, таланту, виробничого досвіду, здоров'я, мотивів призводить до зниження витрат виробництва, зростання продуктивності праці, збільшення прибутку, зумовлює накопичення виробничого капіталу, що в сукупності забезпечує сталий розвиток національного господарства.

Теорія людського капіталу є актуальною й постійно викликала науковий інтерес багатьох українських авторів: В. Антонюк, Д. Богині, О. Бугуцького, О. Грішнєвої, М. Долішнього, Б. Данилишина, А. Колота, Е. Лібанової, Л. Мельника, Л. Михайлової, В. Онікієнка, І. Петрової, Л. Федулової, К. Якуби та ін. Структуру аграрної сфери, сутність її складових та сталість висвітлено в працях О. Бородіної, Л. Забуранної, І. Іртищевої, Л. Катан, П. Коренюка, І. Корчинського, М. Кропивка, Л. Купінець, В. Курила, Н. Лагодієнка, М. Маліка, В. Онегіної, О. Павлова, О. Попової, П. Саблука, Т. Стройко, М. Хвесика, І. Цимбалюк, Ю. Ульяновченка, О. Шубравської, В. Юрчишина, Ю. Ярмоленка. Теоретико-методологічні питання розвитку агропромислового комплексу та впливу соціально-економічних факторів на формування, відтворення й використання персоналу в сільському господарстві досліджували В. Андрійчук, А. Бабенко, Ю. Василенко, Я. Гадзало, О. Гальцова, М. Гладій, Т. Заяць, М. Зось-Кіор, І. Кириленко, І. Лукинов, Ю. Лупенко, П. Макаренко, М. Малік, В. Месель-Веселяк, Т. Олійник, Б. Пасхавер, Н. Прока, П. Саблук, А. Семенов, М. Семикіна, О. Трохимець, О. Царенко, Л. Червінська, А. Чикуркова, О. Шпичак та ін.

Водночас, незважаючи на суттєві напрацювання у вирішенні зазначених питань, вимагають поглибленого вивчення нові підходи до управління трудовим потенціалом аграрної сфери з позицій триєдиної концепції сталого розвитку з урахуванням динамізму зовнішнього середовища та факторів позитивного й негативного впливу. Подальші дослідження окресленої тематики у вітчизняній науці потребують комплексного підходу до формування, використання та розвитку трудового потенціалу, що забезпечить економічне зростання в аграрній сфері й національній економіці загалом. Вищезазначене зумовлює актуальність дослідження, його тему, мету й завдання.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційна робота виконана згідно зі Стратегією сталого розвитку «Україна – 2020», Концепцією розвитку сільських територій до 2025 року, Концепцією загальнодержавної цільової соціальної програми «Збереження і розвиток трудового потенціалу України на 2008–2017 роки». Дисертація виконана в межах науково-дослідної роботи Класичного приватного університету за темою «Розвиток національної економіки в контексті сучасної економічної теорії» (державний реєстраційний номер 0116U000798), де здобувачкою обґрунтовано необхідність державного сприяння людському розвитку для забезпечення сталого розвитку аграрної сфери; Національного університету «Запорізька політехніка» за темою «Формування механізму публічного управління промисловим комплексом адміністративного регіону» (державний реєстраційний номер 0118U100048), де авторкою побудовано моделі впливу ресурсних факторів на випуск продукції на основі методу побудови й обчислення параметрів виробничої функції; Запорізького національного університету за темою: «Геопросторова та інфраструктурна перебудова децентралізованих самоврядних соціально-економічних об'єднань багатовекторного розвитку» (державний реєстраційний номер 0119U000224), у межах якої авторкою надано рекомендації щодо реформування адміністративно-територіального устрою субрегіонального рівня, що сприятиме створенню нових умов розвитку трудового потенціалу; Національного університету «Києво-Могилянська академія» за науково-дослідними темами: «Багатокритеріальне управління сталим розвитком природно-господарських систем» (державний реєстраційний номер 0120U102208), де авторкою запропоновано використання технології форсайта як інструмента забезпечення сталого розвитку; розроблено багатфакторну динамічну модель управління трудовим потенціалом в умовах сталого розвитку; «Безпека критичної інфраструктури територій за умов кліматичних змін» (державний реєстраційний номер 0121U109491), у межах якої авторкою побудовано нейромережеву модель прогнозування параметрів сталого розвитку аграрної сфери; наукового журналу «Економіка і фінанси» за темою: «Формування механізму ефективного регулювання та управління економічною діяльністю підприємств» (державний реєстраційний номер 0113U007514), де авторкою обґрунтовано напрями зростання продуктивності праці для забезпечення сталого розвитку сільського господарства; Східноєвропейського університету економіки і менеджменту за темою: «Моделювання ефективності

фінансово-господарської діяльності виробничих підприємств України в умовах обмеженості ресурсів» (державний реєстраційний номер 0114U003801), у межах якої авторкою обґрунтовано напрями розширення виробничих потужностей аграрного сектору.

Мета й завдання дослідження. *Метою дослідження є обґрунтування й розробка теоретико-методологічних засад та практичних рекомендацій щодо ефективного управління трудовим потенціалом аграрної сфери, що забезпечує сталий розвиток галузі й національного господарства.*

Досягнення поставленої мети передбачає розв'язання таких *завдань*:

- розвинути теоретичний базис дослідження трудового потенціалу та дефініцій, що визначають його сутність;
- систематизувати та поглибити теоретичні підходи до сутності об'єктного конструкта «аграрна сфера»;
- аргументувати науково-методологічні засади формування сучасної парадигми концепту сталого розвитку аграрної сфери національної економіки;
- обґрунтувати методологію аналізу й оцінювання трудового потенціалу аграрної сфери;
- систематизувати методичні підходи до визначення важелів та моделей управління трудовим потенціалом аграрної сфери;
- оцінити економічний потенціал сталого розвитку аграрної сфери;
- виявити проблеми та перспективи експортного потенціалу аграрного сектору;
- визначити об'єктивні умови та стан функціонування аграрного сектору;
- проаналізувати соціально-демографічні та економічні чинники впливу на трудовий потенціал аграрної сфери;
- обґрунтувати детермінанти мотивації трудової діяльності в аграрній сфері;
- виявити вплив інституційних чинників на управління трудовим потенціалом аграрної сфери в умовах адміністративно-територіальної реформи;
- обґрунтувати доцільність використання інструментів та практик управління трудовим потенціалом аграрної сфери;
- розробити економіко-математичну модель управління складовими трудового потенціалу аграрної сфери в контексті триєдиної концепції сталого розвитку;
- визначити важелі управління трудовим потенціалом аграрної сфери із застосуванням методу штучних нейронних мереж.

Об'єкт дослідження – процеси та важелі забезпечення сталого розвитку аграрної сфери національного господарства на засадах ефективного управління її трудовим потенціалом.

Предмет дослідження – сукупність теоретичних, методологічних і науково-прикладних положень щодо забезпечення управління процесами формування, використання та розвитку трудового потенціалу аграрної сфери як базового імперативу сталого розвитку галузі й національної економіки.

Методи дослідження. Теоретичною та методологічною основою дослідження є фундаментальні аспекти економічної теорії, наукові праці

українських і зарубіжних науковців з проблем сталого розвитку та ролі трудового потенціалу в економічному зростанні, а також нормативно-правова база забезпечення сталого розвитку національної економіки. Для вирішення поставлених у дисертації завдань використано як загальнонаукові, так і спеціальні методи дослідження: *аналізу і синтезу; дедукції та індукції; узагальнення й системного аналізу* – для систематизації наукових підходів до понятійно-категорійного апарату визначення сутності понять «трудоий потенціал», «аграрна сфера», «сталий розвиток» (підрозділи 1.1–1.3, 2.1); *класифікаційно-аналітичний* – для аналізу стану та умов функціонування аграрної сфери, визначення економічного потенціалу сталого розвитку аграрної сфери (підрозділи 3.1, 3.3); *абстрактно-логічний* – для визначення методологічних підходів до аналізу й оцінювання трудового потенціалу аграрної сфери (підрозділи 2.2–2.3); *статистичних групувань* – для визначення рівня демографічної бази трудового потенціалу, експортного потенціалу аграрного сектору України (підрозділи 3.2, 4.1); *SWOT-аналізу* – для визначення напрямів, механізмів та інструментів обсягів експорту продукції АПК; для аналізу ресурсного забезпечення процесу децентралізації в контексті Стратегії сталого розвитку (підрозділи 3.2, 4.3); *експертного опитування* – для оцінювання задоволеності працею в сільському господарстві з метою визначення вагомих факторів мотивації праці (підрозділ 4.2); *форсайт-методології* – для розробки форсайт-проєкту «Трудоий потенціал аграрної сфери в умовах сталого розвитку» (підрозділ 5.1); *економіко-математичного моделювання* – для моделювання виробничої функції Кобба-Дугласа, що враховує еколого-соціально-економічні фактори (підрозділ 5.2); *нейромережевого моделювання* – для оцінювання та прогнозування факторів сталого розвитку з урахуванням кількісних і якісних змін у використанні праці та капіталу, а також екологічних чинників (підрозділ 5.3); *системного узагальнення* – для обґрунтування концептуальних засад управління трудовим потенціалом аграрної сфери в умовах сталого розвитку (підрозділ 5.3).

Інформаційною базою дослідження є нормативно-правові акти України, статистичні дані Державної служби статистики України, наукові та аналітичні доповіді, матеріали науково-практичних конференцій, монографії, публікації в українських і зарубіжних періодичних виданнях з питань управління трудовим потенціалом аграрної сфери, особисті дослідження та розробки.

Наукова новизна одержаних результатів дослідження полягає в обґрунтуванні теоретико-методологічних засад управління трудовим потенціалом аграрної сфери та практичних рекомендацій щодо ефективного управління трудовим потенціалом аграрної сфери, що забезпечує сталий розвиток галузі й національного господарства. Найсуттєвішими теоретичними та практичними результатами, які характеризують наукову новизну, є такі:

вперше:

– обґрунтовано парадигму сталого розвитку аграрної сфери національного господарства з використанням соціоекономічної людиноцентристської моделі економічного зростання, комплексний характер якої виявляється через систему

трьох видів капіталу: виробничого, природного та людського; що формуються, накопичуються й реалізуються в аграрному виробництві, аграрному ландшафті через трудовий потенціал;

– розроблено комплексний науковий підхід до проектування ефективної системи мотивації праці в аграрній сфері, що враховує сучасну ситуацію в галузі, стан трудового потенціалу, силу впливу матеріальних та нематеріальних факторів мотивації на продуктивну діяльність, спирається на світовий досвід вибору пріоритетних напрямів мотиваційної політики з одночасною його імплементацією у вітчизняну практику;

– запропоновано методологічні засади системного аналізу та прогнозування параметрів сталого розвитку сільськогосподарського виробництва з урахуванням кількісних і якісних змін у використанні праці та капіталу, а також екологічних чинників. Здійснено економетричне моделювання впливу ресурсних факторів на випуск продукції на основі методу побудови й обчислення параметрів модифікованої виробничої функції Кобба-Дугласа;

– запропоновано багатофакторну адаптивну модель сталого розвитку аграрної сфери національного господарства з використанням методології нейромережевого моделювання, що забезпечує можливість розробки стратегічних напрямів управління трудовим потенціалом галузі в довготривалій перспективі з одночасним визначенням та динамічним корегуванням пріоритетів, параметрів і важелів впливу на ефективність розвитку галузі;

удосконалено:

– концепцію об'єктного конструкта «аграрна сфера», що, на відміну від існуючих, з погляду соціально-економічного змісту являє собою систему аграрного виробництва, яка охоплює економічні, соціальні та екологічні чинники: зростання ефективності сільського господарства в поєднанні з раціональним використанням природних ресурсів, зростання добробуту сільських спільнот, розвиток сільських територій, – що дає змогу визначити важелі ефективного функціонування та розвитку аграрної сфери;

– аналітико-методичне забезпечення управління трудовим потенціалом аграрної сфери, що, на відміну від існуючих, спирається на цільові орієнтири концепції сталого розвитку аграрної сфери національного господарства, а саме: необхідність підвищення вдвічі продуктивності праці в сільському господарстві відповідно до Цілей сталого розвитку, що враховано під час розробки концептуальних підходів до прогнозування параметрів трудового потенціалу в умовах сталого розвитку. Багатоваріантність отриманих функцій апроксимації ряду динаміки величини продуктивності праці забезпечує гнучкість у процесі визначення цільових орієнтирів, можливість їх корегування з урахуванням мінливості внутрішнього та зовнішнього середовища;

– науково-методичний інструментарій експертного оцінювання мотиваційних потреб ефективної трудової діяльності трудового потенціалу аграрної сфери, що ґрунтується, насамперед, на матеріальних чинниках, психологічних потребах у компетентності, спорідненості, самостійності. Це дає змогу визначити конкретні мотиви трудової поведінки, що виступають

складовими індикаторів сталого розвитку, рушійними силами людської діяльності, з метою керованого впливу на їх формування та результативність;

– концептуальні засади формування системи управління трудовим потенціалом в умовах сталого розвитку, що, на відміну від існуючих, базуються на використанні багатофакторних динамічних моделей, які дають змогу враховувати комплексний вплив економічних, соціальних та екологічних чинників сталого розвитку;

набуло подальшого розвитку:

– понятійно-категоріальний апарат управління трудовим потенціалом в умовах сталого розвитку, що, на відміну від існуючих, базується на стратегічному підході, що відображає роль трудового потенціалу як стратегічного ресурсу сталого розвитку, оскільки характеризує не тільки реалізовані й нереалізовані можливості та здібності людини до праці, а й визначає образ людини праці в майбутньому, якісні характеристики якої необхідно моделювати в перспективі як конкурентні переваги національної економіки;

– науково-практичні підходи до вдосконалення управління трудовим потенціалом в аграрній сфері, що, на відміну від існуючих, базуються на створенні «точок економічного зростання» – об'єднаних територіальних громад, на основі яких передбачено формування нового економічного укладу в сільській місцевості. Це дасть змогу залучати додаткові цільові інвестиції, провести диверсифікацію виробництва на інноваційній основі, покращити демографічну ситуацію, підвищити рівень доходів, створити сучасну розвинену інфраструктуру в сільській місцевості, здійснити будівництво доступного та комфортного житла, створити гідні умови життєдіяльності працівників, зайнятих у сільському господарстві, що забезпечить підвищення рівня трудового потенціалу аграрної сфери;

– стратегічні напрями, методи та важелі підвищення продуктивності праці в сільському господарстві як цільового орієнтира сталого розвитку галузі, основного джерела нарощування виробництва валової продукції та інтегрального показника ефективності використання трудового потенціалу, матеріально-технічних, фінансових і земельних ресурсів;

– сутнісні характеристики демографічної бази трудового потенціалу аграрної сфери, що, на відміну від існуючих, містять середній вік сільського населення, тип відтворення населення, демоекономічне навантаження, функціональну залежність динаміки чисельності сільського населення, динаміку коефіцієнта життєвості, показники здоров'я. Для поліпшення демографічної ситуації необхідне вдосконалення демографічної політики держави в питаннях охорони здоров'я, підвищення тривалості життя, стимулювання народжуваності, регулювання міграційних потоків, удосконалення мотивації аграрної праці, метою демографічної політики повинна стати поступова стабілізація чисельності сільського населення й формування передумов демографічного зростання, відтворення населення як за інтенсивним типом, так і за екстенсивним;

– організаційно-економічні основи ефективного функціонування й розвитку аграрної сфери, які, на відміну від відомих, включають: науково-технічний прогрес; розвиток підприємництва; розвиток інноваційних форм господарювання та сільських територій; удосконалення державної аграрної політики; розробку правової бази щодо питань захисту сільгоспвиробників і засад сталого землекористування; функціонування ефективних інститутів на аграрному ринку для підвищення рівня життя сільського населення; запропоновано визначати умови сталого розвитку аграрного сектору з урахуванням процесу оновлення адміністративно-територіального устрою України та створення нових економічних агентів – об'єднаних територіальних громад як перспективної моделі, що завдяки синергетичному ефекту може забезпечити сталий розвиток сільських територій, реалізацію екологічних, соціальних та економічних цілей сталого розвитку національного господарства;

– науково-практичний підхід до використання технології форсайту як інструменту забезпечення сталого розвитку аграрної сфери, що дасть змогу обґрунтувати цілі та принципи сталого розвитку й побудувати єдиний образ майбутнього сільських територій, що є цільовим орієнтиром як державної політики, так і діяльності сільськогосподарських підприємств у короткостроковому та довгостроковому періодах, формування та реалізація стратегічного плану управління трудовим потенціалом на засадах форсайту сприятиме активізації переходу аграрної сфери на інноваційний шлях розвитку.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що основні положення доведено до рівня методичних розробок та практичних рекомендацій. Наукові результати дисертації прикладного характеру застосовано в роботі освітніх закладів і місцевих органів виконавчої влади, впроваджено на державному, регіональному та виробничому рівнях:

– у діяльності Запорізької обласної державної адміністрації при підготовці Плану заходів на 2021–2023 рр. з реалізації Стратегії регіонального розвитку Запорізької області на період до 2027 року (довідка № 08-32/0119 від 21.01.2020 р.): визначені в науковому дослідженні напрями зростання продуктивності праці шляхом підвищення ефективності використання персоналу в аграрній сфері в контексті сприяння сталому розвитку агропромислового комплексу відображено в завданнях та механізмах реалізації Стратегії регіонального розвитку Запорізької області. Висновки й пропозиції щодо управління економічною поведінкою з метою найефективнішого використання трудового потенціалу в аграрній сфері враховано в роботі з персоналом сільськогосподарських підприємств області;

– визначені в науковому дослідженні особливості, ризики та перспективи децентралізації як одного з інституційних чинників розвитку сільських територій і трудового потенціалу аграрної сфери використані при розробці проєктів Центру політико-правових реформ (довідка № 14/2020 від 20.01.2020): «Посилення ролі громадянського суспільства у забезпеченні демократичних

реформ і якості державної влади» за підтримки Представництва Європейського Союзу (2018–2019 рр.) та «Підготовка та громадське обговорення обґрунтованої пропозиції нового районного (повітового) поділу всіх областей в рамках реформи місцевого самоврядування України» (2019–2020 рр.): практичні результати проведеного авторкою дослідження в частині впливу процесів децентралізації на управління трудовим потенціалом відображено в матеріалах проекту й дозволили надати Уряду обґрунтовану пропозицію нового районного (повітового) поділу всіх областей України. Результати досліджень будуть використані Урядом для подальшої імплементації реформи місцевого самоврядування;

– Запорізької торгово-промислової палати (довідка № 21.2/0114 від 13.01.2020): взято до уваги пропозиції щодо формування сприятливого середовища для взаємодії територіальних громад та бізнесу з метою інноваційного розвитку аграрної сфери регіону; враховано напрацювання щодо розвитку трудового потенціалу як умови ефективності інновацій в аграрній сфері; набули позитивного схвалення практиків обґрунтовані результати дослідження мотиваційних чинників, спонукальних мотивів і стимулів до високопродуктивної праці, задоволеності працею як однієї зі складових мотивації та ключового фактора вдалого ведення бізнесу;

– Запорізької міської ради (довідка № 09/03-27/00042 від 14.01.2020): методологію дослідження трудового потенціалу аграрного сектору, що ґрунтується на ресурсному підході, взято до уваги при розробці оперативних цілей Стратегії розвитку міста Запоріжжя на період до 2028 року;

– практичні рекомендації щодо зростання ефективності діяльності підприємства шляхом підвищення мотивації праці прийняті до подальшого використання в діяльності аграрного підприємства Товариства з обмеженою відповідальністю «Агропродресурс-М» (довідка № 68/21 від 15.04.2021);

– використовуються в навчальному процесі Класичного приватного університету при викладанні дисциплін «Національна економіка» та «Макроекономіка» (довідка № 33/19 від 02.12.2019);

– використовуються в начальному процесі Національного університету «Запорізька політехніка» при викладанні навчальних дисциплін «Управління трудовим потенціалом», «Управління персоналом», «Креативна економіка та сталий розвиток» (довідка № 37-01/123 від 15.01.2020) та ін.

Особистий внесок здобувача. Дисертація є самостійно виконаною науковою роботою, в якій викладено авторський підхід до визначення важелів впливу на управління трудовим потенціалом аграрної сфери в умовах сталого розвитку. Теоретичні положення, розробки прикладного характеру, висновки й пропозиції, що виносяться на захист, одержані авторкою самостійно та знайшли відображення в опублікованих працях. У працях у співавторстві внесок здобувачки вказано в списку опублікованих праць, використано лише ті результати та висновки, які отримані нею особисто.

Апробація результатів дослідження. Основні положення й результати дослідження доповідались та обговорювались на міжнародних науково-

практичних конференціях: «The First International Conference on Economic Sciences» (м. Вена, 2014 р.); «National Models of Economic Systems» (м. Рига, 2016 р.); «Проблеми і перспективи інноваційного розвитку аграрного сектора економіки в умовах інтеграційних процесів» (м. Харків, 2018 р.); «Проблеми і перспективи інноваційного розвитку економіки в контексті інтеграції України в Європейський науково-інноваційний простір» (м. Одеса, 2018 р.); «Виклики та перспективи розвитку нової економіки на світовому, державному та регіональному рівнях» (м. Запоріжжя, 2018 р.); «Наука, освіта, суспільство: реалії, виклики, перспективи» (м. Вінниця, 2019 р.); «Побудова інформаційного суспільства: ресурси і технології» (м. Київ, 2019 р.); «Стратегічні пріоритети трансформації економіки в умовах цифровізації» (м. Запоріжжя, 2019 р.); «Підприємництво в аграрній сфері: глобальні виклики та ефективний менеджмент» (м. Запоріжжя, 2020 р.); «Адміністративно-територіальні vs. економічно-просторові кордони регіонів?» (м. Київ, 2020 р.); «International scientific integration» (Washington, 2020); «Економічні читання» (м. Харків, 2021 р.); «IV International Scientific Congress» (Україна, Узбекистан, Латвія, 2021 р.).

Публікації. Основні положення, висновки й результати дослідження опубліковано в 47 наукових працях: одноосібній монографії та 7 колективних монографіях (з них три – зарубіжні); 26 статтях у наукових фахових виданнях та виданнях, включених до міжнародних наукометричних баз (у тому числі 2 – у виданні, проіндексованому у базі даних Web of Science Core Collection); 13 матеріалах науково-практичних конференцій. Загальний обсяг праць – 72,68 д. а., з яких 50,15 д. а. належать особисто авторці.

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається з анотацій, вступу, п'яти розділів, висновків, списку використаних джерел, 14 додатків. Загальний обсяг дисертації – 541 сторінка, з них основного тексту – 407 сторінок. Робота містить 54 таблиці, 79 рисунків. Список використаних джерел включає 680 найменувань і викладений на 67 сторінках (до першого розділу – 142 найменування, до другого – 216, до третього – 100, до четвертого – 113, до п'ятого – 109).

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтовано вибір теми дослідження; вказано зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами; визначено мету та завдання, об'єкт і предмет, методи дослідження; викладено наукову новизну й практичне значення одержаних результатів; подано відомості про апробацію та публікації, структуру та обсяг дисертації.

У **першому розділі** – *«Теоретичний базис управління трудовим потенціалом аграрної сфери»* – розвинено понятійно-категоріальний апарат дослідження трудового потенціалу; проаналізовано основні економічні теорії щодо становлення сучасного розуміння категорії «праця»; визначено роль людського фактора в економічному розвитку крізь призму категорії «праця», в якій людина використовує свій потенціал. Наведено авторське тлумачення

трудової діяльності людини, що, на відміну від існуючих, розглянуто з позицій триєдиної концепції сталого розвитку: в процесі праці люди змінюють навколишнє природне середовище, створюють матеріальні та нематеріальні блага, впливають на соціально-економічний розвиток, забезпечують власний розвиток, тим самим удосконалюють процес праці.

Систематизовано множинність підходів до трактування поняття «праця», розкрито у взаємозв'язку економічні категорії, що характеризують працю: робоча сила, людські ресурси, людський потенціал, трудові ресурси, трудовий потенціал, економічно активне населення, персонал, кадри. Надано авторське трактування категорії «трудова потенціал» як джерела інноваційних можливостей людини в галузі праці, що, на відміну від існуючих, розглядає людину не як пасивний об'єкт управління (трудова ресурси), а як активного суб'єкта економічного життя, акцентуючи увагу на динамізмі якісних характеристик людини як носія робочої сили. Розкрито діалектичну взаємодію категорій «трудова ресурси» й «трудова потенціал»: трудова ресурси виступають кількісною та якісною характеристикою трудового потенціалу; в умовах інтенсивного шляху розвитку економіки зменшення кількості трудових ресурсів може призводити до зростання трудового потенціалу завдяки покращенню його якісних характеристик.

У результаті ретроспективного аналізу поняття «людський капітал» встановлено, що людський капітал виступає в ролі потенціалу здібностей, є специфічним капіталом, оскільки він стає джерелом майбутніх доходів і задоволення інших потреб (соціальних, моральних, творчих); його власником, носієм виступає людина, особистість, загальне поняття капіталу є похідним від людського капіталу, оскільки завдяки знанням, умінням, здібностям людини створюється капітал узагалі; таким чином, теорія людського капіталу розглядає людину з позицій дуалізму: як об'єкт найбільш ефективних вкладень та як суб'єкта, що перетворює їх у сукупність знань з метою подальшої реалізації.

З'ясовано, що підґрунтям формування якісних характеристик трудового потенціалу є концепція людського розвитку, що виникла на базі теорії людського капіталу, центральним елементом якої є людський потенціал; відповідно до теорії капіталу, інвестиції в людину як носія людського капіталу підвищують її людський та соціальний капітал, виступають засобом зростання продуктивності праці. Виходячи з витоків теорії економічного індивідуалізму, в яких вихідною ланкою аналізу є людська праця, що виступає єдиним мірилом, за допомогою якого можна оцінювати й порівнювати вартість усіх товарів, обґрунтовано продуктивність праці як кількісну та якісну характеристику трудового потенціалу.

Обґрунтовано тлумачення категорії «продуктивність праці» у вузькому та широкому розумінні на основі узагальнення класичних і сучасних наукових поглядів. Вузьке розуміння продуктивності праці стосується рівня підприємства чи окремого працівника й характеризує ефективність виробничого процесу у вигляді співвідношення продукції, призначеної для реалізації за межами цього виробничого процесу, та ресурсів праці; продуктивність у широкому розумінні

являє собою суспільну продуктивність праці й характеризує результативність виробничого процесу на рівні окремої галузі: є мірилом економічного зростання як імперативу сталого розвитку.

Розкрито сутність поняття «аграрна сфера» у взаємозв'язку з поняттями «сільське господарство», «агропромисловий комплекс», «аграрний сектор»; з погляду системного підходу надано авторське визначення терміна «аграрна сфера»: еколого-соціоекономічна система, що включає окремі елементи й відповідає певним системним ознакам; має базову галузь, що функціонує на певній території, впливаючи на її розвиток; підсистемами «аграрної сфери» є сільськогосподарське виробництво, сільські території та сільське населення, умови й спосіб життя якого зумовлюють як рівень розвитку сільського господарства, так і розвиток сільських територій, які, у свою чергу, впливають на формування, використання та розвиток сільського населення як ресурсів аграрної праці. Складові системи «аграрна сфера» виступають комплементарними активами, що через взаємодоповнювальну взаємодію створюють продуктивні блага. Доведено, що об'єктний конструкт «аграрна сфера» з погляду соціально-економічного змісту являє собою систему аграрного виробництва, що охоплює економічні, соціальні та екологічні чинники: зростання ефективності сільського господарства в поєднанні з раціональним використанням природних ресурсів, зростання добробуту сільських спільнот, розвиток сільських територій.

Розвинуто організаційно-економічні засади ефективного функціонування та розвитку аграрної сфери як цілісного соціо-еколого-економічного об'єктного конструкта, що розвивається в межах певного простору діяльності людини на основі наявних ресурсів та зв'язків і включає весь спектр соціальних, економічних, екологічних та інших аспектів розвитку, що пов'язані з продовольчою безпекою й реалізацією експортного потенціалу України. Обґрунтовано, що для ефективного функціонування та розвитку аграрної сфери мають вагомий вплив такі важелі: науково-технічний прогрес; розвиток підприємництва; розвиток інноваційних форм господарювання та сільських територій; удосконалення державної аграрної політики; розробка правової бази щодо питань захисту сільгоспвиробників та засад сталого землекористування; функціонування ефективних інститутів на аграрному ринку для підвищення рівня життя сільського населення. Суб'єктом і об'єктом діяльності аграрної сфери в умовах сталого розвитку виступає людина як носій трудового потенціалу, який соціально відповідально забезпечує взаємодію між сільським господарством та сільськими територіями, унаслідок чого зростають ефективність сільського господарства й рівень розвитку сільських спільнот.

У **другому розділі** – *«Методологічні основи управління трудовим потенціалом аграрної сфери в умовах сталого розвитку»* – розкрито теоретико-методологічні засади концепції сталого розвитку; обґрунтовано методологію аналізу й оцінювання трудового потенціалу аграрної сфери; охарактеризовано методичні підходи до визначення важелів та моделей управління трудовим потенціалом аграрної сфери.

Узагальнені підходи до визначення поняття «сталий розвиток», які, крім суто економічних або філософських аспектів, містять ознаки комплексної реалізації трьох складових сталості: економічної, соціальної та екологічної, – узгодження яких покладено в основу цілей сталого розвитку: вироблений економікою продукт не шкодить довкіллю, а справедливо розподіляється для розвитку економіки та соціальної сфери.

Розкрито зміст сталого розвитку через формування відповідних потенціалів його складових: економічний потенціал, екологічний та соціальний. До індикаторів сталого розвитку аграрної сфери належать соціальні, економічні та екологічні показники. Показано, що нагромадження людського капіталу, підвищення рівня інтелектуальної складової трудового потенціалу в межах теорії ендогенного зростання виступають локомотивами сталого розвитку.

Обґрунтовано, що теоретико-методологічні засади парадигми сталого розвитку аграрної сфери, її комплексний характер можуть бути представлені через функції сільського господарства системою трьох видів капіталу: виробничого, природного та людського; що формуються, накопичуються та реалізуються в аграрному виробництві, аграрному ландшафті через трудовий потенціал.

Розкрито методологію сталого розвитку аграрної сфери з позицій використання галузевого підходу, враховуючи стабільний розвиток сільської спільноти, що відповідає критеріям економічної, соціальної та екологічної ефективності й забезпечує виконання селом його національно-економічних функцій: розширене відтворення населення, зростання рівня його життя, поліпшення екологічної ситуації на сільській території (місцевості) саме завдяки розвитку сільського господарства з урахуванням територіальних аспектів (густота населення, територіальна віддаленість), що впливають на кількість та якість трудового потенціалу носія сільськогосподарської праці.

Встановлено, що за сучасних умов адміністративно-територіального устрою України з появою та легалізацією нової інституції (економічного агента) – громади, що змінює економічний ландшафт країни, економічна складова сталого розвитку значною мірою зумовлена механізмами формування ресурсів об'єднаних територіальних громад (ОТГ).

Сформульовано імперативи, що забезпечують сталий розвиток, з позицій триєдності: визначення умов і меж відновлення екологічних систем, формування гармонізованої з екологічними чинниками економічної системи, утвердження прав людини на високий рівень життя в умовах екологічної безпеки та добробуту.

Розкрито сутність зростання продуктивності праці, яка полягає в економії суспільством робочого часу, що необхідний для виробництва матеріальних благ: підвищення продуктивності праці створює матеріальну основу для зростання заробітної плати працівників та добробуту всього населення; виступає основним джерелом збільшення виробництва валової продукції сільського господарства й сприяє найбільш повному задоволенню потреби в продуктах харчування; підвищення продуктивності праці поєднує ефективність використання робочої

сили, матеріально-технічних, фінансових та земельних ресурсів. Однією з основних умов розширеного відтворення, зниження собівартості продукції є перевищення темпів зростання продуктивності праці над темпами зростання заробітної плати. Співвідношення темпів зростання продуктивності та оплати праці в сільському господарстві свідчить про негативні тенденції в створенні можливостей для нарощування темпів виробництва, оскільки темпи зростання продуктивності праці відстають від темпів зростання заробітної плати, не створюються реальні умови для підвищення заробітної плати. Однак, за роки незалежності Україна втратила контроль над продуктивністю праці, темпи зростання продуктивності праці в сільському господарстві України показують некеровану динаміку щодо заробітної плати.

Встановлено, що теоретико-методологічні засади зростання продуктивності праці полягають у виявленні резервів її підвищення у взаємозв'язку із соціально-економічними, техніко-технологічними та організаційними чинниками дії на неї. Фактори зростання продуктивності праці передбачають основні напрями, за якими відбувається це зростання, резерви передбачають їх кількісну оцінку та структуру щодо кожного конкретного періоду часу. Реалізація резервів дає змогу оцінювати, наскільки повною мірою будуть задіяні потенційні можливості підвищення продуктивності праці за кожним фактором. Комплексність та інтенсивність дії факторів на динаміку продуктивності праці зумовлюють суспільні стимули, численні форми соціально-трудова відносин: системи оплати праці, економічного стимулювання, морального заохочення та адміністративної дії. Запропоновано фактори зростання продуктивності праці в контексті сталого розвитку об'єднати в три групи: фактори, що характеризують технічний рівень виробництва; фактори, що характеризують ефективність використання землі; фактори, що характеризують трудовий потенціал (ефективність використання трудових ресурсів). Методологія управління продуктивністю праці в сільському господарстві з метою її підвищення зводиться до врахування всіх факторів та комплексного використання резервів.

Для прогнозування результатів діяльності аграрного виробництва в умовах сталого розвитку обґрунтовано використання методології побудови виробничої функції, що дає змогу визначити оптимальне поєднання ресурсів з урахуванням економічних, соціальних та екологічних чинників. Зважаючи на попередні дослідження, запропоновано в умовах сталого розвитку аграрної сфери використання чотирифакторної функції Кобба-Дугласа, що враховує не лише кількісні параметри трудового потенціалу, а і його якісні показники (інтегральний коефіцієнт інтелектуальних активів), а також екологічний фактор впливу:

$$Y = a_0 K^{a_1} L^{a_2} I^{a_3} E^{a_4}, \quad (1)$$

де Y – результативний показник (випуск); K – обсяг основного капіталу або обсяг основних фондів, що використовуються (капітальні інвестиції); L – витрати живої праці (кількість зайнятого населення у сільському господарстві);

I – інтегральний коефіцієнт інтелектуальних активів; E – обсяг викидів забруднюючих речовин; a_0 – технологічний коефіцієнт, що характеризує ефективність виробництва, враховує комплексний вплив якісних детермінант трудового потенціалу, вплив факторів, що не піддаються кількісній оцінці (індикатор технічного прогресу); a_i – коефіцієнти еластичності, що характеризують внесок зростання капіталу, праці, інтелектуальних активів та викидів забруднюючих речовин у зростання випуску Y (a_i є частками факторів).

Обґрунтовано використання методу штучних нейронних мереж для моделювання й прогнозування показників ефективності управління аграрними виробничими структурами, який дає можливість отримати набір можливих сценаріїв розвитку системи, що залежать від умов та параметрів прогнозування, що дає змогу не лише збільшити обґрунтованість прийняття управлінського рішення, а й забезпечує своєчасність адаптації об'єкта управління до умов навколишнього середовища, що постійно змінюються.

У **третьому розділі** – «Сучасний стан та умови функціонування аграрної сфери» – досліджено сучасний стан та умови функціонування аграрної галузі; проаналізовано економічний потенціал сталого розвитку аграрної сфери України; обґрунтовано перспективи нарощування обсягів продукції агропромислового комплексу; охарактеризовано об'єктивні умови та стан аграрного сектору на національному та регіональному рівнях.

У результаті аналізу складових економічного потенціалу аграрної сфери України встановлено, що природо-ресурсний потенціал представлений в основному площею сільськогосподарських угідь, що задіяні в сільськогосподарському виробництві й займають близько 41,5 млн га, що становить майже 69% від загальної площі країни, у тому числі рілля становить 78% угідь – 32,5 млн га. За рівнем забезпеченості сільськогосподарськими угіддями Україна входить до четвірки світових лідерів: на одного жителя припадає 1 га сільгоспугідь та 0,8 га ріллі. За цими показниками перевагу мають тільки Канада (2,49% та 1,54 га відповідно), США (1,62% та 0,71 га відповідно) та Російська Федерація (1,49% та 0,88 га відповідно). Більшість ґрунтів мають значний потенціал основних елементів живлення рослин, проте його реалізація стримується соціально-економічними чинниками. Так, за останні 20 років у середньому по Україні вміст гумусу зменшився на 0,22%, що є критичним, оскільки для збільшення його вмісту в ґрунті на 0,1% в природних умовах необхідно 25–30 років. Негативно на родючість ґрунтів впливає й порушення вимог щодо сівозміни, інтенсивне використання сільгоспугідь, зокрема надмірне засадження орних земель соняшником. Така ситуація є наслідком недосконалої державної земельної політики щодо здійснення контролю за використанням земель сільськогосподарського призначення, особливо на умовах оренди. Реформування земельних відносин повинно відбуватись у напрямі запровадження механізму економічного стимулювання сталого землекористування для стабілізації природно-ресурсного потенціалу аграрної галузі.

Встановлено, що формування та використання трудового потенціалу аграрної сфери зумовлені його демографічною базою та зайнятістю населення у сільському господарстві. Кількість зайнятого населення в сільському, лісовому та рибному господарстві країни становить 7% від загальної кількості населення країни, 22% від сільського населення й 17,7% від усього зайнятого населення. До основних проблем сталого розвитку аграрної сфери належать скорочення чисельності сільського населення та кількості зайнятих у сільському господарстві.

Зазначено, що динаміка організаційно-правових форм господарювання в сільському господарстві має тенденцію до поступового збільшення частки фермерських господарств, проте скорочується чисельність кооперативів як в абсолютному, так і у відносному вимірі. З 2010 р. загальна кількість сільськогосподарських підприємств зменшилась на 19%, унаслідок укрупнення скоротилась на 18% кількість фермерських господарств, кількість кооперативів за цей період зменшилась більше ніж удвічі.

Для сучасного сільського господарства характерний розвиток масштабних корпоративних структур – агрохолдингів. Така концентрація виробництва, з одного боку, призвела до підвищення обсягів виробництва експортоорієнтованих культур, з іншого – може бути загрозою для сільгоспвиробників у вигляді латифундизму та орендозалежності. Крім того, агрохолдинги отримують надприбутки завдяки максимальному використанню природно-ресурсного та інших потенціалів, завдаючи шкоди навколишньому середовищу за відсутності належного екологічного контролю. Наслідки діяльності таких корпорацій призводять до зростання екологічного навантаження та соціальної напруженості в суспільстві, тому вектор нарощування виробничого потенціалу аграрного сектору повинен бути пов'язаний з трансформацією особистих селянських домогосподарств, розвитком малих форм господарювання (до 50 га земельних угідь).

Доведено, що процес реформування аграрного сектору, що розпочався в 1990 р., створення нових форм господарювання ринкового типу зумовили позитивну динаміку валової продукції сільського господарства порівняно з 2000 р., зростають чистий дохід та прибуток від реалізації сільськогосподарської продукції (табл. 1). Аналіз та оцінювання динаміки складових економічного потенціалу сталого розвитку аграрної галузі України демонструють позитивні тенденції на фоні певних загроз та проблем. Демографічна криза в сільській місцевості, слабка матеріально-технічна та технологічна база сільськогосподарського виробництва, його концентрація, відсутність контролю за раціональним використанням земельних ресурсів, забруднення навколишнього середовища відходами аграрного виробництва вимагають формування інституціонального базису для вирішення зазначених проблем на національному рівні шляхом гармонізації екологічної, економічної й соціальної детермінант сталого розвитку аграрної сфери.

**Ефективність виробництва сільськогосподарської продукції
в аграрному секторі України**

Показники	Рік								2019 до 2010, %
	2000	2010	2014	2015	2016	2017	2018	2019	
Валова продукція сільського господарства, млрд грн* всі категорії господарств	151,0	194,9	251,2	239,5	254,6	249,2	269,4	274,2	140,7
сільськогосподарські підприємства	57,9	94,1	139,1	131,9	145,1	140,5	158,3	180,9	192,2
господарства населення	93,0	100,8	111,9	107,5	109,5	108,6	111,1	107,8	106,9
Валова продукція сільського господарства на 100 га сільськогосподарських угідь, млн грн*	370,7	523,7	708,3	674,2	713,9	600,1	651,7	663,2	126,6
Частка сільського господарства у валовому внутрішньому продукті, %	31,0	7,9	11,3	13,3	13	10,8	10,1	8,9	112,7
Частка сільського господарства у валовій доданій вартості, %	14,1	8,4	11,7	14,2	13,5	12,1	12	10,5	125,0
Продуктивність праці, на одного зайнятого в сільськогосподарському виробництві, тис. грн*	–	132,7	227,8	223,3	275,3	271,5	313,6	335,2	252,6

* у пост. цінах 2010 р.

Джерело: складено авторкою.

Потужний земельно-ресурсний потенціал, вигідне географічне розташування в євразійському просторі створюють сприятливі передумови для інтенсивного розвитку аграрного сектора й можуть забезпечити успіх України в міжнародному поділі праці за умов посилення глобалізації світового господарства, про що свідчать зростання частки АПК у складі валового внутрішнього продукту (ВВП) та щорічне збільшення обсягів експорту сільськогосподарської продукції. Сільське господарство є перспективною експортною галуззю, 41,5 млн га сільськогосподарських угідь займають 70% території країни, аграрний сектор формує близько 17% ВВП країни, обсяги експортованої аграрної продукції зростають і становлять близько 40% валютних надходжень до України.

Аналіз зовнішньоекономічної діяльності аграрного сектору показав, що зовнішньоторговельне сальдо агропромислової продукції позитивне й у 2019 р. досягло 16,4 млрд дол. США, за першим розділом товарів (Живі тварини; продукти тваринного походження) з 2015 р. обсяги експорту переважають імпорт; більше ніж у 6 разів експорт переважає імпорт за другим розділом

товарів (Продукти рослинного походження). Експортоорієнтованою є для України продукція третього розділу товарів (Жири та олії тваринного або рослинного походження): обсяги експорту поступово зростають, а імпорт товарів цієї товарної групи знижується. За четвертим розділом товарів (Готові харчові продукти) зовнішньоторговельне сальдо також поступово зростає, що свідчить про переорієнтацію експорту аграрної сфери на виробництво експортної продукції з високою доданою вартістю. Динаміка загального експорту сільськогосподарської продукції та експорту продукції АПК до країн ЄС демонструє успішність Угоди про зону вільної торгівлі між Україною та ЄС.

Прогнозну оцінку експорту продукції агропромислового комплексу подано на рис. 1.

Встановлено внутрішні та зовнішні фактори, які стримують вищий темп розвитку аграрного сектору України, забезпечення продовольчої безпеки та збільшення експортного потенціалу. Так, зовнішнє середовище зумовлює вплив чинників ринкової дії: кон'юнктура та ємність ринку, умови конкуренції, система координації світових торговельних потоків. До внутрішніх чинників експортного потенціалу аграрної сфери можна зарахувати виробничо-ресурсний потенціал, інституціональне середовище (удосконалення митного адміністрування, формування нормативно-правової бази митного регулювання, оптимізація митно-тарифного регулювання, створення системи контролю за митною вартістю та порядком надання митних пільг), інтелектуальний, науково-технічний, інфраструктурний потенціал аграрного виробництва й сільських територій, середовище формування та розвитку трудового потенціалу.

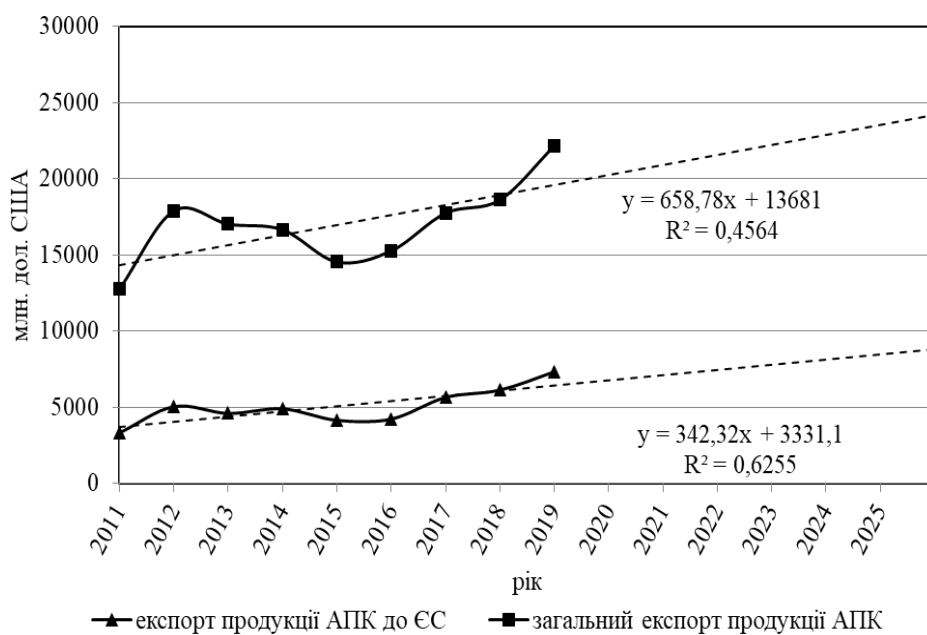

Рис. 1. Прогнозна оцінка експорту продукції АПК до 2025 р.
(побудовано авторкою)

Використовуючи SWOT-аналіз, визначено напрями, механізми та інструменти зростання обсягів експорту продукції АПК, а також можливості, що зумовлені зростанням експортного потенціалу: інтеграція України у світове співтовариство; зміцнення відносин між Україною та ЄС, збільшення товарообігу між Україною та країнами ЄС; розширення участі в міжнародному поділі праці; розширення транскордонного співробітництва; додаткове надходження валютних ресурсів; виробництво екологічно чистої продукції сільського господарства та підвищення її якості відповідно до міжнародних стандартів; модернізація виробництва, підвищення доходів і рівня життя населення.

Аналіз сучасного стану та умов функціонування аграрного виробництва показав, що на його сталий розвиток негативно впливають такі чинники: недостатнє оновлення матеріально-технічної бази, порушення норм сівозмін, відсутність органічного удобрення ґрунтів унаслідок скорочення виробництва продукції тваринництва, недосконалість державної підтримки сільгоспвиробників.

У четвертому розділі – «Аналіз факторів впливу на трудовий потенціал аграрної сфери в умовах сталого розвитку» – досліджено соціально-демографічні та економічні чинники впливу на трудовий потенціал аграрної сфери; визначено детермінанти трудової діяльності; проаналізовано вплив реформи територіальної організації влади на розвиток трудового потенціалу аграрної сфери.

Встановлено, що трудовий потенціал є окремою особливою категорією соціально-трудова відносин, величина якої базується на чисельності населення, демографічна база сучасного трудового потенціалу села має тенденцію до звуженого відтворення, що характеризується статеві-віковою пірамідою регресивного (звуженого) типу, мають місце від’ємний природний приріст населення, негативні міграційні процеси, які змінюють як кількісний склад населення, так і якісний, оскільки суб’єктами міграції виступають переважно люди з високою працездатністю. Спостерігаються диспропорції відтворення населення, особливо для сільської місцевості: стрімке скорочення та постаріння сільського населення, скорочення чисельності сільського населення молодшого від працездатного віку, зростання демографічного навантаження за рахунок осіб пенсійного віку, що зумовлює обмеження бази відтворення трудового потенціалу аграрної сфери.

Доведено, що продуктивність праці в сільському господарстві є фактором підвищення добробуту населення та розвитку суспільства, адже зростання продуктивності праці приводить до збільшення суспільного продукту на душу населення, що означає підвищення рівня споживання й рівня життя. Позитивна динаміка продуктивності праці в сільському господарстві відбувається на тлі постійного вивільнення робочої сили, що зумовлено як скороченням некваліфікованої праці шляхом механізації та інтенсифікації виробництва, так і соціально-демографічними чинниками (рис. 2).

Застосування специфічних засобів аграрного виробництва, що комплементарно пов’язані з навколишнім середовищем та його природними

законами, обмежує можливості економічного зростання. Неоднозначний вплив зовнішніх умов на сільськогосподарське виробництво може бути скомпенсований внутрішніми чинниками, до яких належать ефективність використання персоналу та мотивація його трудової діяльності.

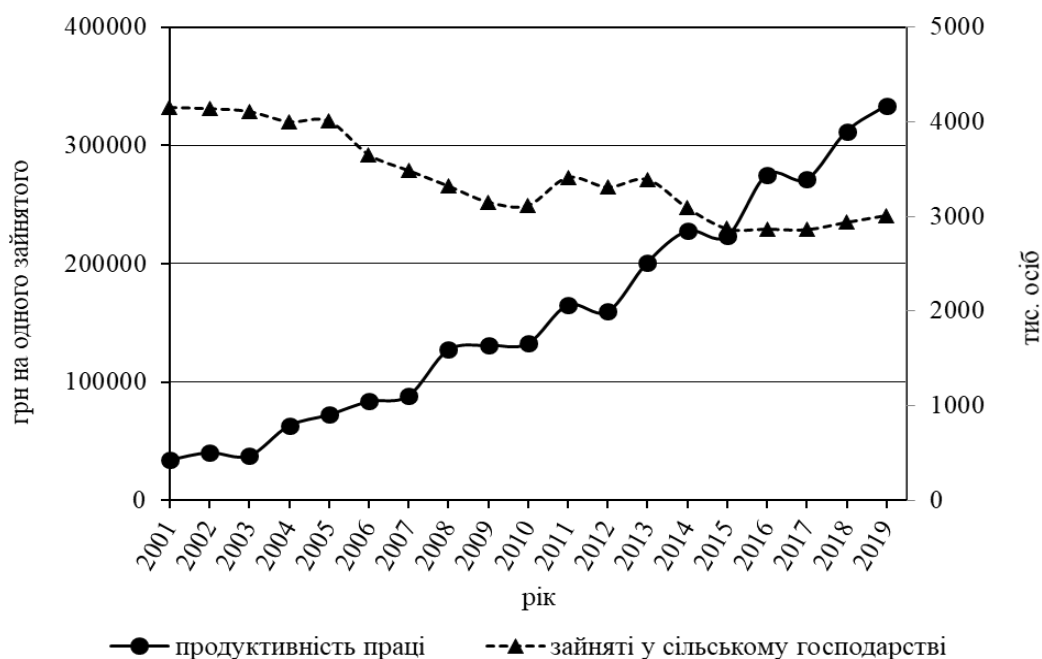

Рис. 2. Динаміка продуктивності праці та кількості зайнятих у сільському господарстві (побудовано авторкою)

Згідно з результатами кореляційно-регресійного аналізу на формування позитивної оцінки соціально-психологічного клімату в колективі більшою мірою впливає рівень задоволеності такими складовими, як постійна трудова зайнятість ($Q_{1.1}'$), базова заробітна плата ($Q_{2.1}'$), сприятливі умови праці ($Q_{1.8}'$), виплати у зв'язку з виходом на пенсію ($Q_{2.17}'$), гнучкий графік роботи або додатковий вихідний день ($Q_{1.12}'$), можливість підвищення кваліфікації ($Q_{1.5}'$), найменший вплив має компенсація витрат на оздоровлення ($Q_{2.14}'$). Негативний вплив на задоволеність від заняття улюбленою справою ($Q_{1.6}'$) здійснюють низькі оцінки наявності колективного трудового договору ($Q_{1.17}'$), забезпечення спецодягом ($Q_{2.15}'$), витрат на навчання та підвищення кваліфікації ($Q_{2.12}'$). Відповідно, рівняння регресії пояснює приблизно 86% дисперсії задоволеності від заняття улюбленою справою та має такий вигляд:

$$Q_{1.6}' = 0,291Q_{1.1}' + 0,261Q_{2.1}' + 0,260Q_{1.8}' + 0,218Q_{2.17}' + 0,198Q_{1.12}' + 0,131Q_{1.5}' + 0,105Q_{2.14}' - 0,100Q_{1.17}' - 0,114Q_{2.15}' - 0,136Q_{2.12}'$$

Використана методика експертного оцінювання мотиваційних потреб трудової діяльності ґрунтується, насамперед, на психологічних потребах у компетентності, спорідненості, самостійності, основне задоволення потреб виникає частково від залучення до цікавої діяльності. Однак, з огляду на негативні тенденції сучасного стану оплати праці в сільському господарстві, яка

є значно нижчою від середньої по економіці, та кризову ситуацію щодо формування та розвитку трудового потенціалу аграрної сфери, матеріальна мотивація залишається вирішальним чинником ефективної трудової діяльності.

Обґрунтовано, що сталий розвиток сільського господарства вимагає формування нової інституційної архітектури. Стратегічна мета сталого розвитку сільських територій – забезпечення їх збалансованого економічного, демографічного, соціального та екологічного розвитку, а процес формування об'єднаних територіальних громад (ОТГ) є чинником досягнення стратегічних цілей.

Проаналізовано результати фінансової децентралізації, в основу якої покладено принцип фінансової самостійності та економічної незалежності окремих територій. В основі нового порядку міжбюджетних правовідносин є: бюджетна автономія та фінансова самостійність; формування інституційної та фінансової спроможності територіальних громад; розширення дохідної бази місцевих бюджетів; закріплення або збільшення частки стабільних податкових платежів та зборів за місцевими бюджетами; децентралізація видаткових повноважень; нові види міжбюджетних трансфертів; заміна системи бюджетного вирівнювання місцевих бюджетів за видатками на систему вирівнювання за доходами. За п'ять років більше ніж у 40 разів зросла державна підтримка місцевого та регіонального розвитку, на 2019 р. була передбачена субвенція на будівництво, реконструкцію, ремонт та утримання доріг загального користування місцевого значення в сумі 14,7 млрд грн, за трьома державними програмами (Державний фонд регіонального розвитку (ДФРР), субвенція ОТГ, субвенція на сільську медицину) передбачена підтримка в обсязі 15,8 млрд грн.

Результатом політики децентралізації в контексті Стратегії сталого розвитку є реалізація формату сільських територій, що відповідає світовим та європейським стандартам. Аналіз процесів адміністративно-територіальної реформи, незважаючи на їх значні позитивні ефекти та наслідки, дав змогу окреслити ряд проблем та ризиків, що заважають сталому розвитку (табл. 2). Вирішення зазначених викликів і мінімізація ризиків сприятимуть створенню фінансово незалежних спроможних громад, які на належному рівні зможуть розвивати свій природно-ресурсний потенціал.

Децентралізація є інструментом завершення земельної та адміністративної реформ, адже земля – джерело надходження коштів до місцевих бюджетів для потреб розвитку й функціонування об'єднаних громад. У результаті формування нових земельних відносин, в яких земельні паї передаються в оренду інвесторам, що проживають за межами громади, часто неефективно використовується трудовий потенціал громади, практикується прекарна праця, а земля втрачає своє пріоритетне об'єднуваче значення. Отже, не припинюючи важливості земельних ресурсів для подальшого розвитку територій, доцільним є перенесення пріоритетності на такі важелі, як трудовий потенціал та рівень кадрового забезпечення громад. Усі зазначені фактори, як елементи складної природно-господарської системи, є базовими імперативами реформаційних процесів на субрегіональному рівні.

**SWOT-аналіз ресурсного забезпечення процесу децентралізації
в контексті Стратегії сталого розвитку**

Сильні сторони	Можливості
<ul style="list-style-type: none"> – укрупнення територіальних громад на засадах їх добровільного об'єднання; – мінімізація бюрократизму; – удосконалення бюджетного та податкового законодавства в частині міжбюджетних відносин; – розширення дохідних джерел місцевих бюджетів; – розширення податкової бази (податок на нерухоме майно); – закріплення на законодавчому рівні права органів місцевого самоврядування диференціації ставок місцевих податків і зборів; – наявність ДФРР та субвенції на соціально-економічний розвиток територій; – наближеність публічних послуг до споживача 	<ul style="list-style-type: none"> – сприяння розвитку бізнесу на території громади шляхом узгодження стратегічних пріоритетів та завдань, а також зростання місцевого бюджету; – ефективне використання трудового потенціалу, підвищення мотивації праці; – спрощення адміністративних процедур; – вибір пріоритетів місцевого розвитку; – підвищення якості життя мешканців конкретних громад; – підвищення якості технічної та соціальної інфраструктури; – міжмуніципальне та державно-приватне партнерство; – створення кластерів та точок зростання
Слабкі сторони	Ризики та загрози
<ul style="list-style-type: none"> – низька кваліфікація кадрів органів місцевого самоврядування; – слабе розмежування функцій, цілей та завдань, їх нечіткість; – недосконалість нормативно-правової бази; – низький рівень контролю за використанням коштів з боку громади; – відсутність досвіду з розроблення стратегій та планів соціально-економічного розвитку громад; – неготовність органів місцевого самоврядування до співпраці з бізнесом із питань соціально-економічного розвитку 	<ul style="list-style-type: none"> – прийняття рішень неналежної кваліфікації; – виникнення місцевої олігархії; – втручання стейкхолдерів у діяльність громади; – реалізація одиничних амбіцій; – ускладнення координації дій; – труднощі узгодження цілей; – дезінтеграція діяльності; – автономізація цілей; – корупція

Джерело: складено авторкою.

Децентралізація, як інституційний чинник реалізації концептуальних положень сталого розвитку, має позитивний вплив на диверсифікацію розвитку сільських територій, підвищення якості життя населення, яке об'єднане спільним життєвим простором, спільними інтересами, спрямованими на покращення економічного, соціального та екологічного становища.

У **п'ятому розділі** – «*Концептуальні засади управління трудовим потенціалом аграрної сфери в умовах сталого розвитку*» – запропоновано методи та інструменти стратегічного прогнозування й моделювання сталого розвитку галузі на основі керованого впливу на характеристики трудового потенціалу. Дослідження сучасного стану та умов функціонування аграрної сфери, аналіз факторів і тенденцій управління трудовим потенціалом, результати яких наведені в розділах 3 та 4, дають змогу сформулювати концептуальні засади управління трудовим потенціалом аграрної сфери в умовах сталого розвитку. Прояв складових триєдиної концепції сталого розвитку: економічної, екологічної та соціальної – подано у вигляді єдності трьох видів капіталу: фізичного, природного та людського (рис. 3).

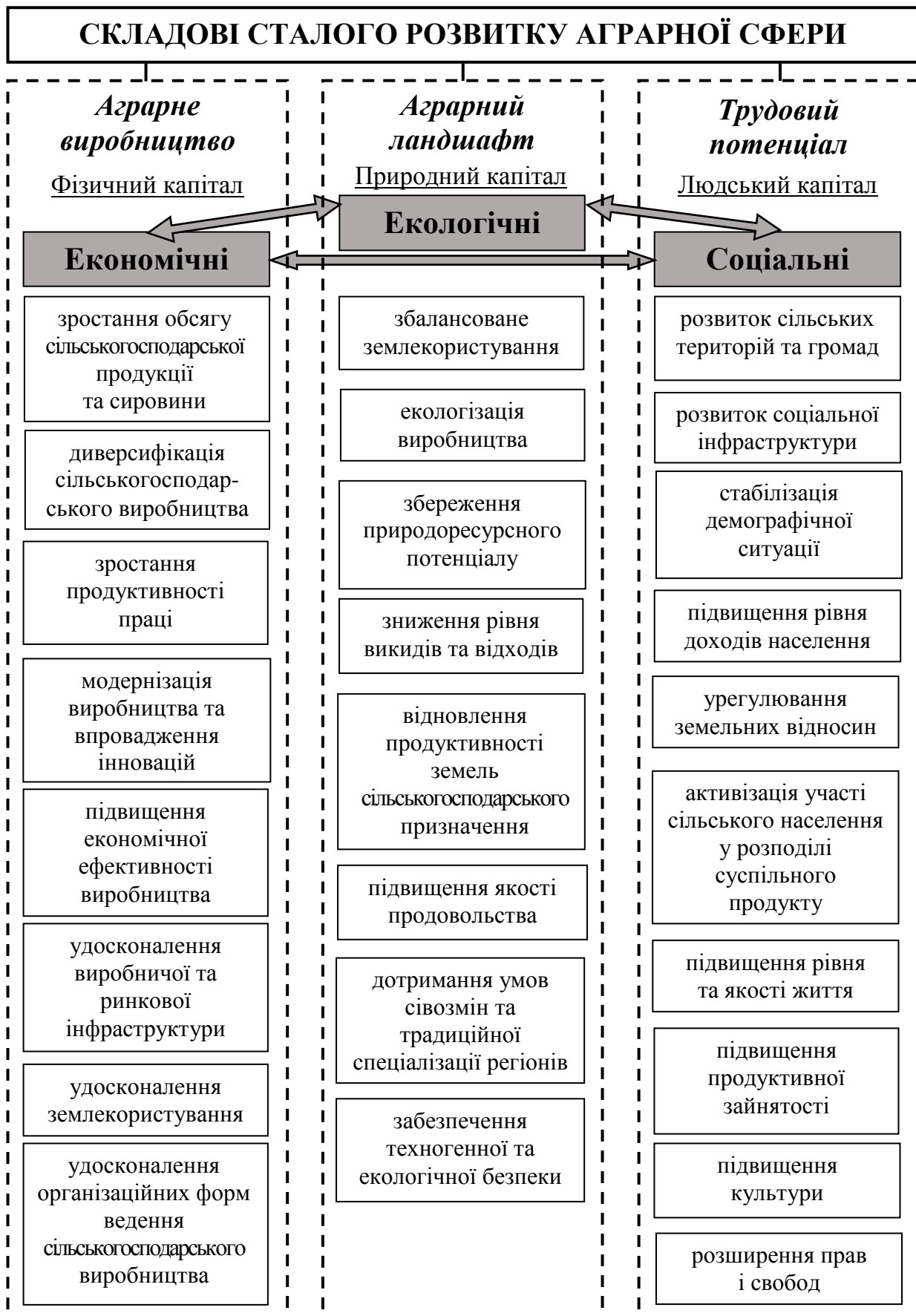

Рис. 3. Триєдина концепція сталого розвитку аграрної сфери
(запропоновано авторкою)

Для підвищення рівня потенціалу сталого розвитку аграрної галузі, який включає трудовий потенціал, узагальнено напрями державного регулювання розвитку аграрної сфери за основними блоками: екологічний, економічний та соціальний, – що відповідають концепції сталого розвитку (рис. 4).

Рис. 4. Основні напрями державного регулювання аграрної сфери
(узагальнено авторкою)

На основі положень сталого розвитку та концептуальних засад, що розроблені А. Аتكіссоном, запропоновано методику передбачення для трудового потенціалу аграрної сфери України – розроблений форсайт-проект «Трудовий потенціал аграрної сфери в умовах сталого розвитку», стратегічними результатами якого будуть: формування нового інституційного середовища трудового потенціалу аграрної сфери, підвищення конкурентоспроможності та інноваційності

сільськогосподарської продукції, включення аграрного виробництва України до світових ринків збуту, підвищення рівня життя та людського капіталу.

Оцінено вплив різних факторів (форм капіталу) на формування валової доданої вартості та валової продукції аграрної сфери економіки України в умовах сталого розвитку за допомогою модифікованої виробничої функції Кобба-Дугласа.

Після розрахунків із застосуванням лінійного регресійного аналізу за методом найменших квадратів розраховано значення коефіцієнтів функції Кобба-Дугласа, отримано виробничу функцію для валової доданої вартості набуває вигляду:

$$Y = 422388K^{0,34474}L^{2,63344}I^{1,60806}E^{-2,86638} \quad (2)$$

Економічний аналіз виробничої функції Кобба-Дугласа проведено на базі коефіцієнтів еластичності, які відображають характер впливу чинників на результативну ознаку. Наприклад, отриманий коефіцієнт еластичності $a_2=2,63344$ відображає еластичність випуску щодо чисельності зайнятого сільського населення за незмінної кількості капітальних інвестицій, інтегрального коефіцієнта інтелектуальних активів та кількості викидів забруднюючих речовин, тобто за збільшення чисельності зайнятого сільського населення в сільському господарстві на 1% потрібно очікувати підвищення валової доданої вартості сільського господарства на 2,63344%. Отримане значення технологічного коефіцієнта a_0 (422388) значно більше від 1, що дає підстави стверджувати про суттєвий вплив технічного прогресу на зростання валової доданої вартості в сільському господарстві.

Доведено, що підвищення валової доданої вартості відбувається в першу чергу завдяки зростанню кількості працюючих ($a_2 > a_1$), а в другу – завдяки підвищенню якісних характеристик трудового потенціалу ($a_3 > a_1$), такий тип економічного зростання не можна назвати працевбережним, перехід до моделі виробничої функції з науково-технічним прогресом за Солоу потребує якісних перетворень у виробничих процесах, підвищення ефективності використання трудових ресурсів та продуктивності праці.

Аналогічно проведено дослідження виробничої функції Кобба-Дугласа, де як результативний показник розглядається валова продукція сільського господарства України. В результаті відповідних розрахунків шукана виробнича функція Кобба-Дугласа набуває вигляду:

$$Y = 341K^{0,08353}L^{1,70970}I^{0,32224}E^{-0,98789} \quad (3)$$

Отримані виробничі функції представлені сімейством ізоквант (isoquant curve), які демонструють різні комбінації факторів виробничої функції (капітал, праця, інтелектуальні активи, екологічний чинник) при конкретному стані технологічного розвитку, тобто ілюструють еластичність заміщення факторів, інтенсивність використання різних факторів у виробничому процесі. Рівняння балансу основного капіталу (K) та інших факторів (L, I, E) для виробничої функції має вигляд:

$$K = \left(\frac{Y}{a_0 + L^{a_2} + I^{a_3} + E^{a_4}} \right)^{\frac{1}{a_1}} \quad (4)$$

Функція балансу основного капіталу (K), праці (L) та інтегрального коефіцієнта інтелектуальних активів (I) при фіксованому значенні викидів забруднюючих речовин (E) має вигляд рівняння (4). Ізокванта, що відповідає зазначеним умовам, зображена на рис. 5а. Вигляд поверхні ізокванти свідчить на користь значущості факторів L та I . Рівняння балансу основного капіталу (K), викидів забруднюючих речовин (E) та інтегрального коефіцієнта інтелектуальних активів (I) при фіксованому значенні кількості зайнятого населення (L) подано графічно на рис. 5б у вигляді поверхні, вигляд якої показує значущий негативний вплив збільшення викидів забруднюючих речовин (E) та позитивний ефект від зростання інтегрального коефіцієнта інтелектуальних активів (I). На рис. 5в відображено поверхню балансу основного капіталу (K), праці (L) та викидів забруднюючих речовин (E) при фіксованому значенні інтегрального коефіцієнта інтелектуальних активів (I).

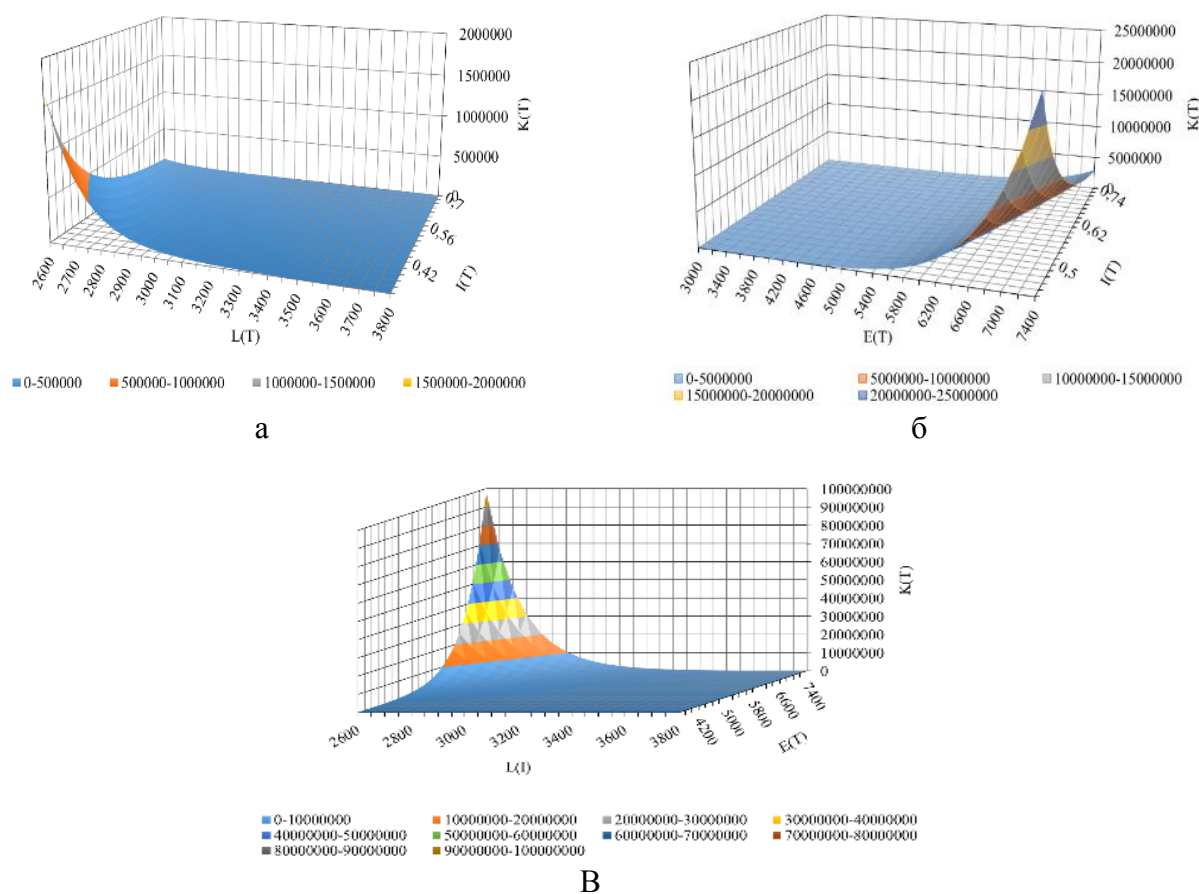

Рис. 5. Баланс основного капіталу (K) та: праці (L) й інтегрального коефіцієнта інтелектуальних активів (I) (а), викидів забруднюючих речовин (E) й інтегрального коефіцієнта інтелектуальних активів (I) (б); праці (L) і викидів забруднюючих речовин (E) (в) (побудовано авторкою)

Порівняльний аналіз параметрів виробничих функцій для валової доданої вартості (2) та валової продукції (3) свідчить про більш ефективне використання трудового потенціалу в процесі переробки сільськогосподарської сировини та

створення готової продукції, де значно більший вплив мають технічний прогрес (a_0) та якісні показники людського капіталу (a_3).

Економетричний аналіз з використанням виробничої функції Кобба-Дугласа, що враховує еколого-соціально-економічні фактори, показав, що економічне зростання в аграрній сфері у першу чергу, пов'язане з поліпшенням кількісних та якісних характеристик трудового потенціалу, а в другу – зі зростанням капітальних інвестицій та зниженням кількості викидів забруднюючих речовин.

Доведено, що економічне зростання аграрного виробництва України (валової продукції) є трудомістким, а не капіталомістким, оскільки ($a_2 > a_1$), значно залежить від кількісних показників трудового потенціалу сільської місцевості (a_2), які поступово знижуються. Це зумовлено негативними демографічними тенденціями, що, у свою чергу, стало наслідком занепаду сільських територій і скороченням зайнятості та доходів населення в сільській місцевості.

Встановлено, що перспективами економічного зростання аграрного виробництва є не збільшення кількості ресурсів, а покращення їх якості. Доцільним є впровадження заходів державної підтримки, що спрямовані на зростання ресурсоспроможності сільськогосподарських товаровиробників: субсидії на оновлення технічних можливостей, інвестиційні позики на будівництво нових потужностей, відшкодування частини капітальних видатків на модернізацію виробництва, компенсація частки інвестицій у розвиток системи меліорації, реалізація науково-технічної політики в аграрному секторі. Для забезпечення сталості зростання сільськогосподарського виробництва необхідно впроваджувати інноваційні розробки, ресурсозбережні технології, підвищити використання інтелектуального капіталу.

Обґрунтовані фактори (контрольовані параметри), що впливають на стан трудового потенціалу аграрної сфери в умовах сталого розвитку: економічні, техніко-технологічні, соціальні та екологічні (рис. 6). Як результуючий показник для моделювання методом штучних нейронних мереж розглянуто продуктивність праці (фактор, що характеризує ефективність використання трудового потенціалу). Показники, що використовували як вхідні параметри: Y – продуктивність праці, гривень на одного зайнятого; X_1 – середньомісячна номінальна заробітна плата штатних працівників у сільському господарстві, гривень; X_2 – енергозабезпеченість (енергетичні потужності/посівна площа), кВт/100 га; X_3 – енергоозброєність (енергетичні потужності/кількість зайнятих), кВт/особу; X_4 – кількість тракторів на 100 га посівної площі; X_5 – кількість тракторів на 1 тис. осіб зайнятого населення; X_6 – внесено мінеральних добрив на 1 га посівної площі, кг (поживних речовин); X_7 – внесено органічних добрив під посіви сільськогосподарських культур, на 1 га посівної площі, тонн; X_8 – викиди забруднюючих речовин у атмосферне повітря від стаціонарних та пересувних джерел забруднення, у розрахунку на одну особу, кг; X_9 – загальний обсяг відходів, накопичених протягом експлуатації, у місцях видалення відходів у розрахунку на одну особу, кг; X_{10} – середній індекс регіонального людського розвитку; X_{11} – капітальні інвестиції на одну особу, грн.

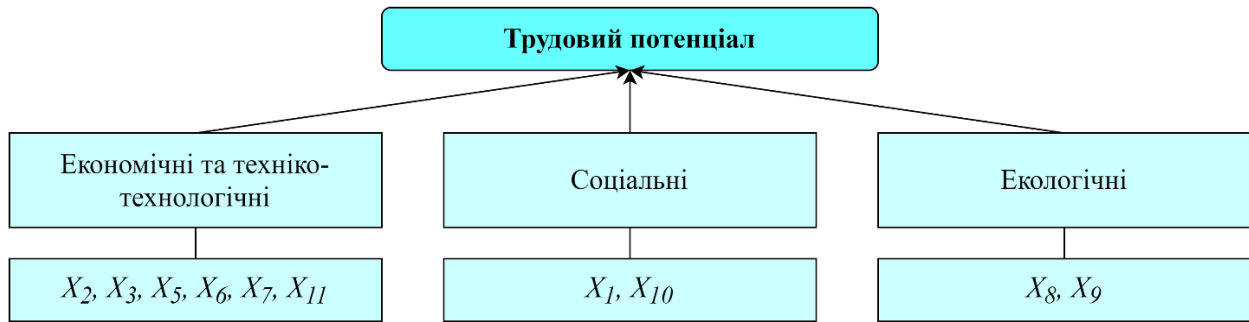

Рис. 6. Вплив вхідних параметрів моделі на стан трудового потенціалу
(побудовано авторкою)

Побудована в роботі кореляційна матриця вхідних параметрів свідчить, що найбільш сильна кореляція з іншими параметрами має місце для X_1 , X_3 , X_6 , X_{10} , X_{11} . Така кореляція підтверджує зв'язок між обраними параметрами: підвищення енергоозброєності, зростання кількості тракторів та мінералізації ґрунтів приводить до зростання валової продукції, продуктивності праці, що уможливорює підвищення оплати праці; зростання індексу людського розвитку, капітальних інвестицій в освіту, охорону здоров'я підвищує рівень трудового потенціалу, його продуктивність. Негативний вплив на продуктивність праці мають параметри X_4 та X_8 , фактор X_9 не впливає на результат моделювання.

Графічне зображення отриманої нейронної мережі у середовищі RStudio подано так (рис. 7).

Проведене нейромережеве моделювання дає змогу сформулювати багатофакторну модель впливу на результуючий показник – продуктивність праці відповідно до цілей сталого розвитку. Запропонована модель дозволяє проводити моделювання та прогнозування, спираючись не лише на отримані раніше показники та динаміку їх зміни, а й, що важливо в контексті саме сталого розвитку, встановлювати цільові орієнтири. Саме тому виникає можливість здійснення керівного впливу не тільки на кінцевий результат, а й на процес його досягнення, у тому числі впливу з метою оптимізації. Крім того, за такого моделювання можна корегувати фактори впливу у випадку, якщо вони є або несуттєвими, як це встановлено в процесі моделювання, або втрачають значення внаслідок зміни технологій (наприклад енергозабезпечення та енергоозброєння). У процесі проведеного моделювання з метою прогнозування рівня трудового потенціалу в умовах сталого розвитку використано підхід до складних систем, коли кожна з її складових (фактори впливу на результуючий показник) є також системним явищем. Моделювання поведінки кожного з факторів дає змогу впливати на динаміку та ефективність розвитку кожного з них.

До переваг застосованого нейромережевого моделювання доцільно зарахувати відсутність необхідності перевірки (як при традиційному моделюванні) наявності мультиколінеарності – наявності лінійних взаємозв'язків між факторами. У разі такого виявлення від таких факторів позбавляються, тим самим, зменшують практичну цінність прогнозу. Застосована модель враховує всі вхідні параметри, виходячи із їх практичного впливу на кінцевий результат.

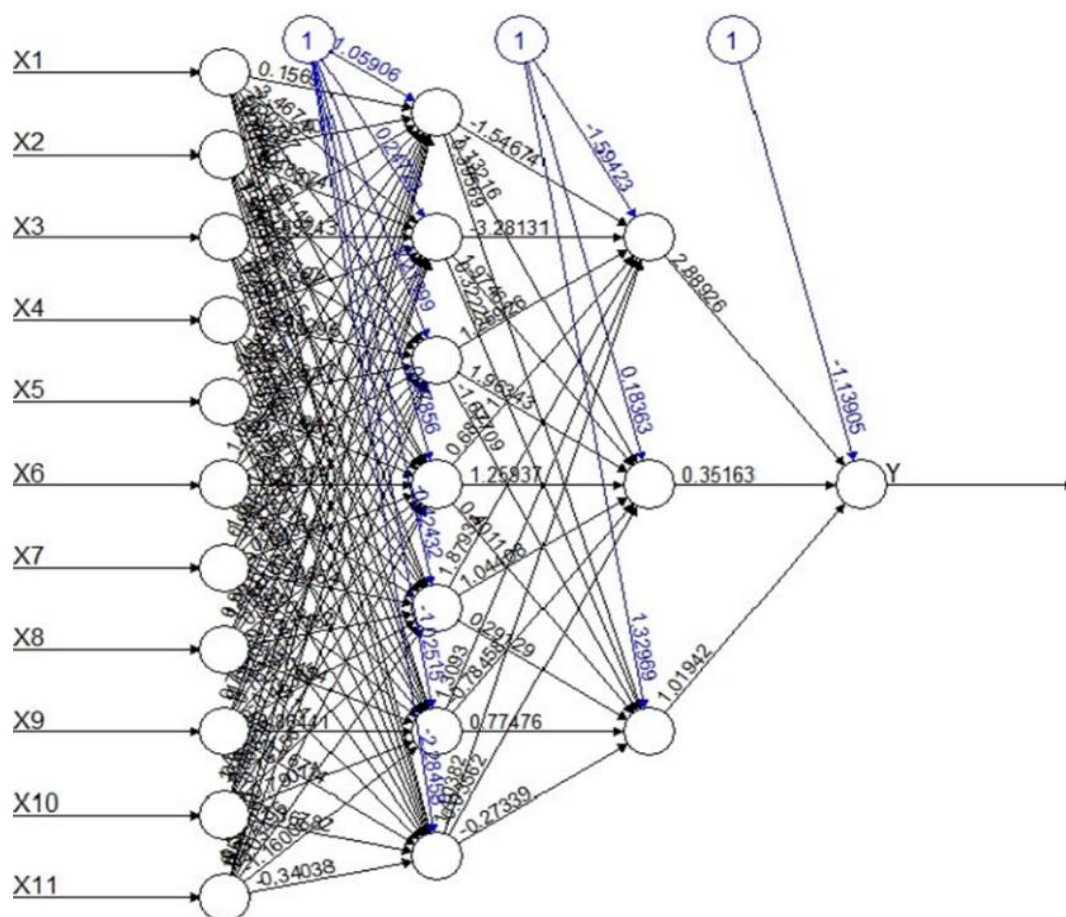

Рис. 7. Адаптивна нейронна модель управління трудовим потенціалом аграрної сфери (побудовано авторкою)

Отже, в результаті нейромережевого моделювання можна визначити стратегічні напрями управління трудовим потенціалом аграрної сфери, економічні, соціальні та екологічні заходи, спрямовані на поліпшення кількісних і якісних показників людського капіталу.

ВИСНОВКИ

Отримані в дисертації результати надають можливість сформулювати висновки теоретичного, методологічного, методичного та практичного характеру.

1. Удосконалено понятійно-категоріальний апарат управління трудовим потенціалом в умовах сталого розвитку. Доведено, що доцільним є використання стратегічного підходу, за якого трудовий потенціал виступає стратегічним ресурсом сталого розвитку, оскільки характеризує не лише існуючі реалізовані та нереалізовані можливості та здібності людини до праці, а й визначає образ людини праці в майбутньому, якісні характеристики якої необхідно моделювати в перспективі як конкурентні переваги національної економіки. Доведено, що підґрунтям формування якісних характеристик трудового потенціалу є концепція людського розвитку, що виникла на базі теорії людського капіталу, центральним елементом якої є людський потенціал; виходячи з теорії капіталу, інвестиції в

людину, як носія людського капіталу, підвищують її людський та соціальний капітал, виступають засобом зростання продуктивності праці. Обґрунтовано доцільність використання продуктивності праці як кількісної та якісної характеристики трудового потенціалу.

2. Уточнено концепцію об'єктного конструкта «аграрна сфера» шляхом виокремлення його соціально-економічного змісту як системи аграрного виробництва, що спирається на відповідні економічні, екологічні та соціальні чинники. Основними серед них є такі: зростання ефективності сільського господарства в поєднанні з раціональним використанням природних ресурсів, зростання добробуту сільських спільнот, розвиток сільських територій. Показано, що аграрна сфера – цілісний соціо-еколого-економічний об'єктний конструкт, що розвивається в межах певного простору діяльності людини на основі наявних ресурсів та зв'язків і включає весь спектр соціальних, економічних, екологічних та інших аспектів розвитку, що пов'язані з продовольчою безпекою й реалізацією експортного потенціалу України. Суб'єктом і об'єктом розвитку аграрної сфери виступає людина як носій трудового потенціалу, який забезпечує взаємодію між сільським господарством та сільськими територіями, завдяки якій зростають ефективність сільського господарства й рівень розвитку сільських спільнот.

3. Узагальнені підходи до визначення поняття «сталий розвиток», які, крім суто економічних або філософських аспектів, містять ознаки комплексної реалізації трьох складових сталості: економічної, соціальної та екологічної, – узгодження яких покладено в основу Цілей сталого розвитку: вироблений економікою продукт не шкодить довкіллю, а справедливо розподіляється для розвитку економіки та соціальної сфери. Розкрито методологію сталого розвитку аграрної сфери з позицій використання галузевого підходу, враховуючи стабільний розвиток сільської спільноти, який відповідає критеріям економічної, соціальної та екологічної ефективності й забезпечує виконання селом його національно-економічних функцій: розширене відтворення населення, зростання рівня його життя, поліпшення екологічної ситуації на сільській території (місцевості) саме завдяки розвитку сільського господарства з урахуванням територіальних аспектів: густота населення, територіальна віддаленість впливають на кількість та якість трудового потенціалу, носія сільськогосподарської праці. Показано, що за сучасних умов адміністративно-територіального устрою України, з появою та легалізацією нової інституції (економічного агента) – громади, що змінює економічний ландшафт країни, економічна складова сталого розвитку значною мірою зумовлена механізмами формування ресурсів об'єднаних територіальних громад.

4. Розроблено методологічні засади комплексної системи аналізу та прогнозування параметрів сталого розвитку аграрної сфери. Доведено доцільність побудови виробничої функції для моделювання результатів діяльності аграрного виробництва, що дає змогу визначити оптимальне поєднання ресурсів з урахуванням економічних, соціальних та екологічних чинників. Запропоновано для прогнозування довготривалого забезпечення сталого розвитку аграрної сфери використовувати чотирифакторну функцію Кобба-Дугласа, що враховує поряд з кількісними параметрами трудового потенціалу якісні показники, агреговані в

інтегральний коефіцієнт інтелектуальних активів, а також екологічний фактор впливу.

5. Визначено можливості вдосконалення системи управління трудовим потенціалом аграрної сфери управління з використанням розроблених науково-практичних підходів на основі «точок економічного зростання», якими є об'єднані територіальні громади, територіально-виробничі комплекси та природно-господарські системи аграрної сфери (агрофірми, господарства й агропромислові об'єднання тощо). Їх розвиток на основі цільового використання інвестицій, диверсифікації виробництва на інноваційній основі, створення гідних умов для працівників, зайнятих у сільському господарстві, забезпечить формування нового економічного укладу в сільській місцевості, що створить умови для сталого розвитку територій, галузі та країни загалом, а саме сприятиме покращенню демографічної ситуації, підвищенню рівня життя сільського населення, дасть можливість створити сучасну розвинену інфраструктуру в сільській місцевості, що в сукупності забезпечить підвищення рівня трудового потенціалу аграрної сфери.

6. Шляхом узагальнення й систематизації визначено стратегічні напрями, методи та важелі підвищення продуктивності праці в сільському господарстві як цільового орієнтира сталого розвитку аграрного сектору та показника ефективності використання трудового потенціалу. Обґрунтовано, що стратегічні напрями підвищення продуктивності праці в сільському господарстві зумовлені певними чинниками й можуть бути об'єднані в три основні групи: способи збільшення валової продукції на основі підвищення врожайності сільськогосподарських культур та продуктивності тварин, удосконалення структури посівних площ, дотримання вимог раціональної сівозміни при одночасному підвищенні якості продукції; упровадження науково-технічного прогресу, підвищення рівня механізації та автоматизації виробничих процесів, ефективне використання робочого часу, підвищення мотивації праці, застосування інноваційних форм організації праці з метою економії робочого часу; механізми комплексного впливу на одночасне зростання валової продукції й скорочення робочого часу шляхом створення раціональної виробничої та соціальної інфраструктури, кадрового забезпечення, стимулювання праці.

7. За результатами проведеного аналізу та оцінювання динаміки складових економічного потенціалу сталого розвитку аграрної галузі України встановлено наявність позитивних тенденцій на фоні певних загроз і проблем. Доведено, що демографічна криза в сільській місцевості, слабка матеріально-технічна та технологічна база сільськогосподарського виробництва, його концентрація, відсутність контролю за раціональним використанням земельних ресурсів, забруднення навколишнього середовища відходами аграрного виробництва вимагають формування інституціонального базису для вирішення зазначених проблем на національному рівні шляхом гармонізації екологічної, економічної й соціальної детермінант сталого розвитку аграрної сфери.

8. Визначено напрями, механізми та інструменти зростання обсягів експорту продукції АПК, обґрунтовано можливості, що зумовлені зростанням експортного потенціалу: інтеграція України у світове співтовариство; використання досвіду

розвинутих країн та переваг господарської взаємодії з ними в інтересах розвитку економіки України; зміцнення відносин між Україною та ЄС, збільшення товарообігу між Україною й країнами ЄС; підписання договору про зону вільної торгівлі з ЄС без виключень та обмежень; розширення участі в міжнародному поділі праці; розширення транскордонного співробітництва; додаткове надходження валютних ресурсів; виробництво екологічно чистої продукції сільського господарства й підвищення її якості відповідно до міжнародних стандартів; модернізація виробництва; підвищення доходів і рівня життя населення.

9. Встановлено, що формування та використання трудового потенціалу аграрної сфери зумовлені його демографічною базою й зайнятістю населення в сільському господарстві. До основних проблем сталого розвитку аграрної сфери можна зарахувати насамперед скорочення чисельності сільського населення та кількості зайнятих у сільському господарстві. Проведеним аналізом доведено, що останніми роками якість трудового потенціалу аграрного сектору суттєво погіршується, динаміка його базових показників є негативною: поступово зменшуються чисельність сільського населення та його питома вага, від'ємним залишається його природний приріст. Обґрунтовано сутнісні характеристики демографічної бази трудового потенціалу аграрної сфери, для поліпшення якої необхідне вдосконалення демографічної політики держави в питаннях охорони здоров'я, підвищення тривалості життя, стимулювання народжуваності, регулювання міграційних потоків, удосконалення мотивації аграрної праці, метою демографічної політики повинна стати поступова стабілізація чисельності сільського населення й формування передумов демографічного зростання, відтворення населення як за інтенсивним типом, так і за екстенсивним.

10. Обґрунтовано доцільність застосування програмного підходу до побудови ефективної системи мотивації праці в аграрній сфері. Розроблений комплексний науковий підхід враховує сучасну ситуацію в галузі, стан трудового потенціалу, силу впливу матеріальних та нематеріальних факторів мотивації на продуктивну діяльність. Проведений аналіз світового досвіду вибору пріоритетних напрямів мотиваційної політики, результати якого дали змогу запропонувати шляхи та можливості його імплементації у вітчизняну практику. Доведено, що в умовах негативних тенденцій щодо оплати праці в сільському господарстві, яка є значно нижчою від середньої по економіці, і кризової ситуації щодо формування та розвитку трудового потенціалу аграрної сфери (демографічний спад, міграція, старіння сільського населення, низький освітній рівень) саме матеріальна мотивація залишається вирішальним чинником ефективної трудової діяльності та розвитку трудового потенціалу аграрної сфери.

11. Запропоновано організаційно-економічні засади моделі сталого розвитку аграрного сектору як ключової сфери національного господарства, що забезпечить її ефективне функціонування в довготривалій перспективі. Складовими моделі є науково-технічний прогрес; розвиток підприємництва; упровадження інноваційних форм господарювання та сільських територій; удосконалення державної аграрної політики; розробка правової бази щодо питань захисту сільгоспвиробників і засад сталого землекористування; функціонування ефективних інститутів на аграрному

ринку для підвищення рівня життя сільського населення. Акцент зроблено на необхідності врахування процесів децентралізації та реформування адміністративно-територіального устрою країни на базовому й субрегіональному рівнях, синергетичних ефектів від таких трансформацій, оскільки від ефективності зазначеного процесу залежить можливість забезпечення сталого розвитку аграрної сфери, національного господарства та країни загалом.

12. Розроблений форсайт-проект «Трудовий потенціал аграрної сфери в умовах сталого розвитку», стратегічними результатами якого будуть: формування нового інституційного середовища трудового потенціалу аграрної сфери, підвищення конкурентоспроможності та інноваційності сільськогосподарської продукції, включення аграрного виробництва України до світових ринків збуту, підвищення рівня життя й людського капіталу. Такий підхід до використання технології форсайту як інструмента забезпечення сталого розвитку дав змогу системно обґрунтувати цілі та принципи сталого розвитку аграрної сфери, сформуувати перспективи й пріоритети розвитку сільських територій, що є цільовим орієнтиром на макро-, мезо- та мікрорівні (державна політика, розвиток територій і діяльність сільськогосподарських підприємств), визначити стратегічні пріоритети стратегії управління трудовим потенціалом, що в сукупності сприятиме активізації переходу аграрної сфери на інноваційний шлях розвитку.

13. Проведений економетричний аналіз з використанням виробничої функції Кобба-Дугласа, що враховує еколого-соціально-економічні фактори, показав, що економічне зростання в аграрній сфері у першу чергу пов'язане з поліпшенням кількісних та якісних характеристик трудового потенціалу, а в другу – зі зростанням капітальних інвестицій і зниженням кількості викидів забруднюючих речовин. Доведено, що економічне зростання аграрного виробництва України (валової продукції) є трудомістким, а не капіталомістким, значно залежить від кількісних показників трудового потенціалу сільської місцевості, які поступово знижуються. Це зумовлено негативними демографічними тенденціями, що, у свою чергу, стало наслідком занепаду сільських територій і скороченням зайнятості та доходів сільського населення. Обґрунтовано, що найбільш суттєвими в економічному зростанні аграрного виробництва є кількісні та якісні показники трудового потенціалу: кількість зайнятого населення й інтегральний коефіцієнт інтелектуальних активів, що дає підстави стверджувати про необхідність актуалізації питання щодо пріоритетності нарощування інтелектуальних активів трудового потенціалу аграрної сфери.

14. Розроблено стратегічні напрями управління трудовим потенціалом галузі на основі запропонованої багатофакторної адаптивної моделі сталого розвитку аграрної сфери національного господарства. Використання методології нейромережевого моделювання при розробці моделі забезпечило можливість урахування завдань для довготривалої перспективи сталого розвитку галузі з одночасним визначенням і динамічним корегуванням пріоритетів, параметрів та важелів впливу на поточну ефективність розвитку галузі. Запропонована модель дає змогу не лише проводити моделювання й прогнозування, спираючись на отримані раніше показники та динаміку їх зміни, а й встановлювати цільові орієнтири, щоб

отримати набір можливих сценаріїв розвитку системи, що залежать від умов та параметрів прогнозування, що не лише збільшує обґрунтованість прийняття управлінського рішення, а й забезпечує своєчасність адаптації об'єкта управління до умов навколишнього середовища, що постійно змінюються; здійснення керівного впливу не лише на кінцевий результат, а й на процес його досягнення, у тому числі впливу з метою оптимізації важелів сталого розвитку.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Публікації, що висвітлюють основні наукові результати дисертації

Монографії та розділи в колективних монографіях

1. Васильєва О. О. Трудовий потенціал аграрної сфери як базовий імператив сталого розвитку: монографія. Запоріжжя: ФОП Мокшанов В. В., 2021. 384 с. (19,6 д. а.)
2. Васильєва О. О. Продуктивність праці в контексті стійкого розвитку сільського господарства України (п. 2.3). *Формування механізму стійкого розвитку економіки: теорія та практика*: кол. монографія. Дніпропетровськ: ФОП Дробязко С. І., 2014. С. 152–159. (0,53 д. а.)
3. Васильєва О. О. Особливості формування та розвитку людського капіталу в агропромисловому комплексі (п. 3.3). *Соціально-економічні аспекти інноваційного розвитку людських ресурсів*: кол. монографія / за заг. ред. д.е.н., проф. Гудзь М. В. і к.е.н., доц. Карпенка А. В. Запоріжжя: Просвіта, 2017. С. 232–250. (1,2 д. а.)
4. Васильєва О. О. Експортний потенціал аграрного сектора України та перспективи його розвитку в умовах зони вільної торгівлі (п. 3.6). *Трансформація та розвиток митної справи в умовах нової економіки*: кол. монографія / за заг. ред. А. В. Карпенка і М. В. Гудзь; Нац. ун-т «Запорізька політехніка». Запоріжжя: ФОП Мокшанов В. В., 2019. С. 231–254. (1,3 д. а.)
5. Васильєва О. О. Формування трудового потенціалу аграрної сфери в умовах сталого розвитку (п. 3.9). *Organizational problems of life quality management in the conditions of globalization*: monograph / ed.: M. Duczmal, T. Nestorenko. Opole: The Academy of Management and Administration in Opole, 2020. P. 344–351. (0,6 д. а.)
6. Vasyl'yeva O. Sustainable development of agriculture as the strategic natural and economic system of Ukraine: indices, problems and perspectives (п. 3.5). *Sustainable geospatial development of natural and economic systems in Ukraine*: collective monograph / under the general edition of Lidia Horoshkova, Ievgen Khlobystov. Poland: Bilostok. 2020. P. 260–271. (0,6 д. а.)
7. Васильєва О. О. Аналіз факторів сталого розвитку аграрної сфери (п. 2.3). *Stages of Formation and Development of the Economy of Independent Ukraine*: collective monograph / ed. by Doctor of Economics Sciences, Prof. Yu. Pasichnyk. Verlag SWG imex GmbH, Nuremberg, Germany, 2021. P. 89–105. (0,85 д. а.)
8. Карпенко А. В., Васильєва О. О. Інтелектуальні активи людського потенціалу у складі факторів сталого економічного зростання аграрної сфери в умовах діджиталізації. *Цифровізація економіки як фактор економічного зростання*: колективна монографія / за заг. ред. О. Л. Гальцової. Херсон: Гельветика, 2021. С. 169–184. (Особистий внесок здобувачки полягає в побудові моделі виробничої

функції для оцінювання параметрів людського потенціалу та визначенні умов сталого економічного зростання в аграрній сфері). (1,01/0,5 д. а.)

Статті в наукових фахових виданнях України, включених до міжнародних наукометричних баз даних

9. Васильєва О. О. Соціально-економічні проблеми кадрового забезпечення сільськогосподарських підприємств. *Бізнес Інформ*. 2012. № 5. С. 125–128. [Index Copernicus та інші]. (0,36 д. а.)

10. Бабенко А. Г., Васильєва О. О. Сучасні тенденції соціально-трудова відносин в аграрному секторі економіки України. *Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки*. 2012. Т. 3. С. 175–179. [Index Copernicus та інші]. (Особистий внесок здобувачки полягає у виявленні та аналізі основних тенденцій соціально-трудова відносин в аграрному секторі економіки України та визначенні основних механізмів їх регулювання). (0,36/0,26 д. а.)

11. Васильєва О. О. Стан продуктивності праці у сільському господарстві України. *Економічні інновації*. 2013. Вип. 54. С. 26–33. [Index Copernicus та інші]. (0,26 д. а.)

12. Бабенко А. Г., Васильєва О. О. Сучасні тенденції розвитку трудових ресурсів регіону. *Вісник Донецького національного університету. Серія В. Економіка і право*. 2014. № 1. С. 7–10. [Index Copernicus та інші]. (Особистий внесок здобувачки полягає у визначенні основних тенденцій розвитку трудових ресурсів Запорізької області, аналізі їх кількісного та якісного складу, розробці пропозицій щодо напрямів мінімізації впливу демографічних проблем шляхом підвищення людського потенціалу). (0,45/0,35 д. а.)

13. Васильєва О. О. Індикатори сталого розвитку сільського господарства України. *Науковий Вісник Львівського національного університету ветеринарної медицини та біотехнологій імені С. З. Гжицького. Серія: Економічні науки*. 2014. Т. 16. № 1 (58). Ч. 1. С. 62–66. [Index Copernicus та інші]. (0,34 д. а.)

14. Васильєва О. О. Тенденції підвищення продуктивності праці в сільському господарстві України та світу. *Науковий Вісник Львівського національного університету ветеринарної медицини та біотехнологій імені С. З. Гжицького. Серія: Економічні науки*. 2014. Т. 16. № 3 (60). Ч. 5. С. 3–11. [Index Copernicus та інші]. (0,6 д. а.)

15. Васильєва О. О. Сучасні тенденції та об'єктивні умови розвитку аграрного сектору. *Вісник аграрної науки Причорномор'я*. 2016. Вип. 1. С. 29–41. [Index Copernicus та інші]. (0,7 д. а.)

16. Васильєва О. О. Стратегічні напрями зростання продуктивності праці у сільському господарстві. *Стратегія економічного розвитку України*. 2016. № 39. С. 91–98. [Index Copernicus та інші]. (0,7 д. а.)

17. Васильєва О. О. Людський капітал в агропромисловому комплексі. *Причорноморські економічні студії*. 2016. Вип. 11. С. 7–11. [Index Copernicus та інші]. (0,7 д. а.)

18. Васильєва О. О. Еволюція поглядів на працю та людський капітал. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Економічні науки*. 2016. Вип. 21. Ч. 1. С. 9–12. [Index Copernicus та інші]. (0,7 д. а.)

19. Васильєва О. О. Соціально-демографічні аспекти формування інноваційного трудового потенціалу аграрної сфери економіки регіону. *Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки*. 2018. № 5 (1). С. 175–181. [Index Copernicus та інші]. (0,65 д. а.)
20. Васильєва О. О. Мотивація трудової діяльності в умовах сталого розвитку аграрної сфери. *Причорноморські економічні студії*. 2019. Вип. 48. С. 73–81. [Index Copernicus та інші]. (0,8 д. а.)
21. Васильєва О. О. Децентралізація як чинник розвитку трудового потенціалу аграрної сфери: ризики та перспективи. *Збірник наукових праць ТДАТУ імені Дмитра Моторного (економічні науки)*. 2019. № 2 (40). С. 49–60. [Index Copernicus та інші]. (1,1 д. а.)
22. Васильєва О. О. Форсайт як інструмент забезпечення сталого розвитку. *Інфраструктура ринку*. 2019. № 38. С. 74–81. [Index Copernicus]. (0,8 д. а.)
Статті в наукових фахових виданнях України
23. Васильєва О. О. Інституціональні передумови формування трудового потенціалу села. *Інституціональний вектор економічного розвитку*: зб. наук. пр. МІДМУ «КПУ». 2011. Вип. 4 (2). С. 132–141. (0,48 д. а.)
24. Васильєва О. О. Соціально-демографічні аспекти формування та використання персоналу аграрних підприємств. *Збірник наукових праць Таврійського державного агротехнологічного університету (економічні науки)*. 2011. № 4 (16). С. 62–70. [Google Scholar]. (0,24 д. а.)
25. Васильєва О. О., Бабенко А. Г. Особливості відтворення трудового потенціалу в аграрному секторі України. *Україна: аспекти праці*. 2012. № 5. С. 38–45. [Google Scholar]. (Особистий внесок здобувачки полягає в аналізі фаз відтворення робочої сили в аграрному секторі України, визначенні проблем розвитку трудового потенціалу, розробці рекомендацій щодо зниження негативного впливу світових глобалізаційних процесів). (0,58/0,48 д. а.)
26. Васильєва О. О. Соціально-економічне середовище формування трудового потенціалу аграрних підприємств. *Теоретичні і практичні аспекти економіки та інтелектуальної власності*: зб. наук. пр. 2012. Вип. 1. Т. 3. С. 207–212. [Google Scholar]. (0,51 д. а.)
27. Васильєва О. О. Формування кадрової складової інноваційного потенціалу АПК регіону. *Збірник наукових праць Таврійського державного агротехнологічного університету (економічні науки)*. 2012. С. 60–69. [Google Scholar]. (0,38 д. а.)
28. Васильєва О. О. Напрями зростання продуктивності праці у сільському господарстві. *Збірник наукових праць Таврійського державного агротехнологічного університету (економічні науки)*. 2013. № 2 (22). Т. 6. С. 84–93. [Google Scholar]. (0,41 д. а.)
29. Васильєва О. О. Розвиток кадрового потенціалу АПК як умова ефективності інновацій. *Збірник наукових праць Таврійського державного агротехнологічного університету (економічні науки)*. 2013. № 1 (21). Т. 1. С. 103–114. [Google Scholar]. (0,53 д. а.)
30. Васильєва О. О. Продуктивність праці в сільському господарстві: фактори та шляхи підвищення. *Збірник наукових праць Таврійського державного*

агротехнологічного університету (економічні науки). 2014. № 1 (25). С. 70–75. [Google Scholar]. (0,42 д. а.)

Статті в наукових виданнях іноземних держав та виданнях, включених до міжнародних наукометричних баз

31. Babenko A., Vasilyeva O. Factors of Labor Productivity Growth in Agriculture of the Agrarian Region. *Baltic Journal of Economic Studies*. 2017. Vol. 3. № 4 September. P. 1–6. [Web of Science та інші]. (Особистий внесок здобувачки полягає у визначенні факторів зростання продуктивності праці в сільському господарстві та встановленні основних резервів її підвищення). (0,6/0,5 д. а.)

32. Васильєва О. О. Економічний потенціал стійкого розвитку аграрного сектора України. *European Journal of Economics and Management*. 2019. № 3. P. 14–21. [Index Copernicus, International Scientific Indexing]. (0,65 д. а.)

33. Vasyl'yeva O., Karpenko A. The intellectual component of labor potential as a factor of sustainable development of the agricultural sector. *IV International Scientific Congress, Ukraine – Uzbekistan – Latvia @ISCSAI (April 12–16, 2021)*. Kyyvyi Rih, 2021. doi.org/10.1051/shsconf/202110005012. [SHS Web of Conferences] (Особистий внесок здобувачки полягає в здійсненні економетричного моделювання впливу ресурсних факторів на випуск продукції на основі методу побудови та обчислення параметрів виробничої функції Кобба-Дугласа). (0,9/0,7 д. а.)

34. Vasyl'yeva O. Assessment of sustainable development factors of the agricultural sector using the Cobb-Douglas function. *Baltic Journal of Economic Studies*. 2021. Vol. 7. № 2, March. P. 37–49. [Web of Science та інші]. (1,4 д. а.)

Публікації, що додатково відображають наукові результати дисертації та засвідчують обов'язкову апробацію матеріалів дисертації

Матеріали конференцій

35. Васильєва Е. А. Управление производительностью труда в сельском хозяйстве. *The First International Conference on Economic Sciences : Proceedings of the Conference (April 03, 2014)*. Vienna, 2014. P. 259–263. (0,29 д. а.)

36. Васильєва О. О. Сучасні резерви продуктивності праці сільськогосподарських підприємств. *Економіка підприємства: теорія і практика : зб. матеріалів Міжнар. наук.-практ. конф., 10 жовт. 2014 р.* Київ : КНЕУ, 2014. С. 189–192. (0,21 д. а.)

37. Васильєва Е. А. Ресурсное обеспечение деятельности сельскохозяйственных предприятий. *International Scientific-Practical Conference From Baltic to Black Sea: National Models of Economic Systems : Conference Proceedings, March 25, 2016*. Riga : Baltija Publishing. P. 51–53. (0,13 д. а.)

38. Васильєва О. О. Трудовой потенциал як детермінанта підвищення конкурентоспроможності аграрного сектора. *Проблеми і перспективи інноваційного розвитку аграрного сектора економіки в умовах інтеграційних процесів : матеріали III Міжнар. наук.-практ. конф., 25 жовтня 2018 р.* Харків : Діса плюс, 2018. С. 13–15. (0,13 д. а.)

39. Васильєва О. О. Демографічні передумови реалізації інноваційних змін трудового потенціалу села. *Проблеми і перспективи інноваційного розвитку економіки в контексті інтеграції України в Європейський науково-інноваційний*

простір : матеріали XXIII Міжнар. наук.-практ. конф., Одеса, 4–5 жовтня 2018 р. Київ : Фенікс, 2018. С. 53–57. (0,25 д. а.)

40. Васильєва О. О. Формування трудового потенціалу аграрного сектора під впливом нової економіки. *Виклики та перспективи розвитку нової економіки на світовому, державному та регіональному рівнях* : зб. матеріалів XIII Міжнар. наук.-практ. конф. / за ред. А. В. Череп. Запоріжжя : Вид-во ЗНУ, 2018. С. 345–346. (0,1 д. а.)

41. Васильєва О. О. Оцінка економічного потенціалу аграрного сектора. *Наука, освіта, суспільство: реалії, виклики, перспективи* : зб. матеріалів конф. Вінниця : ТОВ «Твори», 2019. С. 140–142. (0,2 д. а.)

42. Васильєва О. О. Застосування штучних нейронних мереж для оцінки трудового потенціалу аграрної сфери. *Побудова інформаційного суспільства: ресурси і технології* : матеріали XVIII Міжнар. наук.-практ. конф., Київ, 19–20 вересня 2019 р. Київ : УкрІНТЕІ, 2019. С. 76–79. (0,21 д. а.)

43. Васильєва О. О. Децентралізація як чинник розвитку трудового потенціалу аграрної сфери. *Стратегічні пріоритети трансформації економіки в умовах цифровізації* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., Запоріжжя, 29–30 жовтня 2019 р. Запоріжжя : ФОП Мокшанов В. В., 2019. С. 65–67. (0,21 д. а.)

44. Васильєва О. О. Перспективи розвитку експортного потенціалу аграрної сфери України. *Підприємництво в аграрній сфері: глобальні виклики та ефективний менеджмент* : матеріали I Міжнар. наук.-практ. конференції (12–13 лютого 2020 р.) : у 2 ч. Запоріжжя : ЗНУ, 2020. Ч. 1. С. 73–76. (0,21 д. а.)

45. Васильєва О. О. Вплив формування адміністративно-територіальних одиниць субрегіонального рівня на розвиток аграрної сфери. *Адміністративно-територіальні vs. економічно-просторові кордони регіонів* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (19–20 березня 2020 р.) Київ : КНЕУ, 2020. С. 358–362. (0,2 д. а.)

46. Васильєва О. О. Економетричний аналіз детермінант трудового потенціалу аграрної сфери. *International scientific integration'2020: conference proceedings (November 9–10, 2020 p.) / «ISE&E» & SWorld in conjunction with KindleDP Seattle. Washington, USA. 2020. P. 636. P. 299–303.* (0,24 д. а.)

47. Васильєва О. О. Людський капітал в економічному зростанні аграрного виробництва. *Економічні читання* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. 85-річному ювілею професора В. Й. Шияна, 19 лютого 2021 р. Харків : ХНАУ, 2021. С. 54–56. (0,14 д. а.)

АНОТАЦІЯ

Васильєва О. О. Управління трудовим потенціалом аграрної сфери в умовах сталого розвитку. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора економічних наук за спеціальністю 08.00.03 – економіка та управління національним господарством. – Класичний приватний університет, Запоріжжя, 2021.

Дисертаційну роботу присвячено науковому обґрунтуванню та поглибленню теоретичних, методологічних і науково-прикладних положень щодо забезпечення управління трудовим потенціалом аграрної сфери як базового імператива сталого

розвитку галузі й національного господарства. Проведено соціально-економічний аналіз функціонування та розвитку аграрної сфери, визначено їх організаційно-економічні важелі: науково-технічний прогрес; розвиток підприємництва; розвиток інноваційних форм господарювання та сільських територій; удосконалення державної аграрної політики; розробка правової бази щодо питань захисту сільгоспвиробників і засад сталого землекористування; функціонування ефективних інститутів на аграрному ринку для підвищення рівня життя сільського населення; запропоновано визначати умови сталого розвитку аграрного сектору з урахуванням процесу оновлення адміністративно-територіального устрою України та створення нових економічних агентів – об'єднаних територіальних громад як перспективної моделі, що завдяки синергетичному ефекту може забезпечити сталий розвиток сільських територій, реалізацію екологічних, соціальних та економічних цілей сталого розвитку національного господарства. Розроблено концептуальні основи управління трудовим потенціалом в аграрній сфері шляхом створення «точок економічного зростання», якими можуть виступати об'єднані територіальні громади, на їх основі передбачено формування нового економічного укладу в сільській місцевості, що дасть змогу покращити демографічну ситуацію, підвищити рівень доходів, створити сучасну розвинену інфраструктуру, здійснити будівництво доступного житла, що забезпечить підвищення рівня трудового потенціалу аграрної сфери. Запропоновано методологію системного аналізу та прогнозування параметрів сталого розвитку сільськогосподарського виробництва з урахуванням кількісних і якісних змін у використанні праці та капіталу, а також екологічних чинників. Здійснено економетричне моделювання впливу ресурсних факторів на випуск продукції на основі методу побудови та обчислення параметрів виробничої функції Кобба-Дугласа. Розроблено багатофакторну адаптивну модель сталого розвитку аграрної сфери національного господарства з використанням методології нейромережевого моделювання, що забезпечує можливість розробки стратегічних напрямів управління трудовим потенціалом галузі у довготривалій перспективі з одночасним визначення та динамічним корегуванням пріоритетів, параметрів і важелів впливу на ефективність розвитку галузі.

Ключові слова: трудовий потенціал, людський капітал, сталий розвиток, аграрна сфера, продуктивність праці, мотивація праці, виробнича функція Кобба-Дугласа, нейромережеве моделювання.

АННОТАЦІЯ

Васильева Е. А. Управление трудовым потенциалом аграрной сферы в условиях устойчивого развития. – Квалификационная научная работа на правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени доктора экономических наук по специальности 08.00.03 – экономика и управление национальным хозяйством. – Классический приватный университет, Запорожье, 2021.

Диссертационная работа посвящена научному обоснованию и углублению теоретических, методологических и научно-прикладных положений по обеспечению управления трудовым потенциалом аграрной сферы как базового императива

устойчивого развития отрасли и национального хозяйства. Проведен социально-экономический анализ функционирования и развития аграрной сферы, определены их организационно-экономические рычаги: научно-технический прогресс; развитие предпринимательства; развитие инновационных форм хозяйствования и сельских территорий; совершенствование государственной аграрной политики; разработка правовой базы по защите сельхозпроизводителей и принципов устойчивого землепользования; функционирование эффективных институтов на аграрном рынке для повышения уровня жизни сельского населения; предложено определять условия устойчивого развития аграрного сектора с учетом процесса обновления административно-территориального устройства Украины и создания новых экономических агентов – объединенных территориальных общин как перспективной модели, которая благодаря синергетическому эффекту может обеспечить устойчивое развитие сельских территорий, реализацию экологических, социальных и экономических целей устойчивого развития национального хозяйства. Разработаны концептуальные основы управления трудовым потенциалом в аграрной сфере путем создания «точек экономического роста», которыми могут выступать объединенные территориальные общины, на их основе предусмотрено формирование нового экономического уклада в сельской местности, что позволит улучшить демографическую ситуацию, повысить уровень доходов, создать современную развитую инфраструктуру, осуществить строительство доступного жилья, что обеспечит повышение уровня трудового потенциала аграрной сферы. Предложена методология системного анализа и прогнозирования параметров устойчивого развития сельскохозяйственного производства с учетом количественных и качественных изменений в использовании труда и капитала, а также экологических факторов. Осуществлено эконометрическое моделирование влияния ресурсных факторов на выпуск продукции на основе метода построения и вычисления параметров производственной функции Кобба-Дугласа. Разработана многофакторная адаптивная модель устойчивого развития аграрной сферы национального хозяйства с использованием методологии нейросетевого моделирования, обеспечивающая возможность разработки стратегических направлений управления трудовым потенциалом отрасли в долгосрочной перспективе с одновременным определением и динамичной корректировкой приоритетов, параметров и рычагов влияния на эффективность развития отрасли.

Ключевые слова: трудовой потенциал, человеческий капитал, устойчивое развитие, аграрная сфера, производительность труда, мотивация труда, производственная функция Кобба-Дугласа, нейросетевое моделирование.

SUMMARY

Vasyl'yeva O. O. Management of labor potential of the agricultural sector in terms of sustainable development. – Qualifying scientific work on the rights of a manuscript.

Dissertation for the degree of Doctor of Economic Sciences in specialty 08.00.03 – Economics and Management of National Economy. – Classic Private University, Zaporizhia, 2021.

The dissertation is devoted to the scientific substantiation and deepening of theoretical, methodological and scientific-applied provisions to ensure the management of labor potential of the agricultural sector as a basic imperative for sustainable development of the industry and the national economy.

The social and economic analysis of functioning and development of the agrarian sphere have been carried out, their organizational and economic levers have been defined: scientific and technical progress; business development; development of innovative forms of management and rural areas; improvement of the state agrarian policy; development of a legal framework for the protection of agricultural producers and the principles of sustainable land use; the functioning of effective institutions in the agricultural market to improve the living standards of the rural population; it is proposed to determine the conditions of sustainable development of the agricultural sector taking into account the process of updating the administrative-territorial structure of Ukraine and creating new economic agents – united territorial communities as a promising model that can ensure sustainable development of rural areas, environmental, social and economic goals sustainable development of the national economy.

Conceptual bases of management of labor potential in the agrarian sphere due to creation of «points of economic growth» which united territorial communities have been developed, on their basis formation of a new economic structure in rural areas improving a demographic situation, to increase income level for youth has been provided. This will provide an opportunity to create a modern developed infrastructure in rural areas, to build affordable and comfortable housing, increasing the level of labor potential of the agricultural sector.

The methodology of system analysis and forecasting of parameters of sustainable development of agricultural production taking into account quantitative and qualitative changes in the use of labor and capital, as well as environmental factors has been proposed. Econometric modeling of the influence of resource factors on production based on the method of construction and calculation of the parameters of the Cobb-Douglas production function has been carried out.

A multifactor adaptive model of sustainable development of the agricultural sector of the national economy using the methodology of neural network modeling has been developed, which provides an opportunity to develop strategic directions of labor potential management in the long run with simultaneous definition and dynamic adjustment of priorities, parameters and levers.

Key words: labor potential, human capital, sustainable development, agricultural sector, labor productivity, labor motivation, Cobb-Douglas production function, neural network modeling.

ВАСИЛЬЄВА ОЛЕНА ОЛЕКСІЇВНА

**УПРАВЛІННЯ ТРУДОВИМ ПОТЕНЦІАЛОМ АГРАРНОЇ СФЕРИ
В УМОВАХ СТАЛОГО РОЗВИТКУ**

08.00.03 – економіка та управління національним господарством

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора економічних наук

Підписано до друку 18.08.2021.

Формат 60×84/16. Папір офсетний. Друк різнографний. Гарнітура Times.
Умовн.-друк. арк. 1,8. Обл.-вид. арк. 1,8. Тираж 100 пр. Зам. № 11-2021/22АБ.

Видавець та виготовлювач
Класичний приватний університет
69002, м. Запоріжжя, вул. Жуковського, 70Б

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
серія ДК, № 3321 від 25.11.2008